

UDC 327

CONTEMPORARY MIDDLE EAST CRISIS: GEOPOLITICAL ASPECT

V. Nagaichuk

PhD (History)

Independent Researcher

viktor.nagaichuk@live.com

In this paper the geopolitical crisis in the Middle East is being viewed as a critical component of the more general deep crisis which has engulfed the region. U.S. military intervention in Iraq and the subsequent occupation of this country (2013–2011) as well as the Arab spring of 2010–2011 provided an impetus for the crisis by launching painful and mostly destructive transformation processes in the region. The article deals with characteristics of the regional conflicts of “new generation” in the Middle East. The Syrian civil war occupies now, in all respects, a central place in the structure of regional conflicts overshadowing the Palestinian – Israeli conflict. Considerable attention was given to the analysis of significant shifts in the geopolitical balance of power in the Middle East among global actors as well as regional actors. Particular mention should be made of an enhanced role played by the regional powers and armed non – state actors in the geopolitical processes in the region. It is also worth noting that the regional actors become more and more active in exploiting the might of global actors to their advantage. As a result, the global actors become more vulnerable to the influence of their regional partners. The Middle East has turned into an arena of fierce rivalry among leading global and regional players for power and spheres of influence. The center of gravity of this rivalry has mostly shifted to the plane of local conflicts. One of the most alarming trends in the policies of global and regional actors is the common practice of violating generally recognized norms of international behavior. This is manifested, in particular, in their unprecedented interference in the local conflicts, often with the use of military power. At present, four competitive dyads – U.S. – Russia, U.S. – Iran, Israel – Iran, and Saudi Arabia – Iran – seem especially critical to shaping a new regional security balance. Against the background of a global crisis in the U.S. – Russian relations, the space for constructive interaction between the United States and Russia in the Middle East has drastically shrunk while their rivalry is becoming increasingly fierce. In recent years, the Sunni – Shia standoff, embodied in the confrontation between the Shia Iran and the Sunni Saudi Arabia, has been a determining factor of geopolitics in the Middle East. Many leading actors, including the U.S. and Russia, have been sucked into the vortex of this confrontation which makes it the most dangerous destabilizing factor in the region. Today, we can watch the collapse of the old regional order being replaced by anarchy and anti – order.

Keywords: armed non – state actors, balance of power in the region, conflict in Syria, confrontation between Iran and Saudi Arabia, geopolitical crisis, global actors, Middle East, regional actors, regional conflicts, Sunni – Shia controversy, U.S. – Russian rivalry

СУЧАСНА КРИЗА НА БЛИЗЬКОМУ СХОДІ: ГЕОПОЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ

V. I. Nagaichuk

Близький Схід (БС)¹ посідає особливе місце серед регіонів світу з огляду на його роль у сучасній системі міжнародних відносин та безпеки. Вже багато років він

© 2019 V. Nagaichuk; Published by the A. Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies, NAS of Ukraine on behalf of *The World of the Orient*. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

упевнено утримує сумне лідерство як найбільш конфліктогенний регіон. Проте сьогодні є усі підстави говорити про те, що БС, на додаток до цього, проходить етап глибокої, системної та багатовимірної кризи, яка, зокрема, виявляється в геополітичній, суспільно-політичній, соціально-економічній, гуманітарній та інших сферах. З огляду на задану тематику нашої статті ми зосередимося на деяких геополітичних аспектах цієї кризи.

На наш погляд, головними подіями, які зумовили сучасний кризовий стан БС, стали воєнна інтервенція США до Іраку та подальша окупація цієї країни (2003–2011 рр.), а також “арабська весна” на Близькому Сході 2010–2011 рр. Виторгнення американських військ до Іраку призвело до повалення диктаторського, але водночас світського сунітського режиму Саддама Хусейна, який на той час відігравав роль головної протипаги шіїтському теократичному режиму Ірану. У результаті Тегерану вдалося істотно посилити свої позиції на Близькому Сході, змінивши баланс сил у регіоні на свою користь.

Що стосується “арабської весни”, то під цією назвою до новітньої історії арабського світу увійшла потужна хвиля народних повстань і протестних акцій, що наприкінці 2010 – на початку 2011 рр. прокотилась більшістю арабських країн і мала ефект політичного цунамі. Учасники протестних рухів виступали проти антинародної політики своїх урядів, вимагаючи соціальної справедливості, поважання прав і свобод людини, здійснення необхідних політичних і соціально-економічних реформ. На той час було очевидно, що керівні режими багатьох арабських держав багато в чому вичерпали потенційні можливості з подальшого соціально-економічного розвитку своїх країн, втратили здатність до еволюційних змін, у результаті чого виникли політичний застій та інші кризові явища. За великим рахунком, “арабська весна” була реакцією арабських соціумів на виклики глобалізації, свого роду спробою змінити вектор суспільного розвитку низки держав Близького Сходу, подолати відставання від розвинених і значної кількості країн, що розвиваються.

Революційні події в арабському світі привели до падіння авторитарних панівних режимів у Тунісі, Єгипті, Лівії та Ємені, але, по суті, не позначились на політичних системах цих держав. Водночас “арабська весна” дала поштовх трансформаційним процесам у регіоні, здебільшого вельми болісним і руйнівним, зокрема геополітичного характеру.

Сучасна геополітична криза на Близькому Сході знаходить свій вияв насамперед у наявності тут цілої низки відносно нових збройних регіональних конфліктів, зокрема в Іраку, Сирії, Лівії та Ємені. Ці конфлікти не лише призвели до суттєвої дестабілізації обстановки в зазначених країнах, а й украй негативно позначаються на ситуації в сусідніх державах. Нові конфлікти мають низку характерних особливостей, що відрізняють їх від “старих” конфліктів. По-перше, їх можна класифікувати як “гібридні конфлікти”, що поєднують у собі ознаки міждержавного зіткнення за участю регулярних збройних сил, громадянської війни та так званої війни “за дорученням”. По-друге, часто в таких конфліктах особливу роль відіграє зовнішнє воєнне втручання. По-третє, такі конфлікти є, як правило, асиметричними, оскільки залучені до них сторони володіють різними потенціалами та можливостями: державам протистоять окремі рухи та групи, які застосовують власні методи завдання втрат, включаючи тероризм [Наумкин 2016, 29–30]. Саме гібридність та асиметричність сучасних конфліктів у регіоні БС укупі з неконтрольованістю кордонів зумовлюють їхню певну відкритість, що, у свою чергу, значно утруднює їхнє політичне урегулювання.

Безперечно, центральне місце у структурі регіональних конфліктів “нового покоління” на Близькому Сході посідає громадянська війна в Сирії, причому практично за усіма основними параметрами – інтенсивністю бойових дій і жорстокістю протистояння, масштабами людських втрат і руйнувань, кількістю залучених до

цього конфлікту локальних, регіональних і глобальних акторів. Конфлікт у Сирії справляє відчутний дестабілізаційний вплив на ситуацію в регіоні БС і становить серйозну загрозу для міжнародної безпеки. Слід відзначити, що значні і тривалі зусилля міжнародного співтовариства покласти край кровопролиттю в Сирії регулярно зазнають невдач. Очевидно, що сирійський конфлікт демонструє високу резистентність до політико-дипломатичного урегулювання.

За різними оцінками, у полум'ї цієї війни загинули від 400 тис. до понад 500 тис. осіб. Понад 13 млн. сирійців позбавлені засобів до існування [Syria Emergency 2019]. За даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, понад половину населення Сирії були змушені залишити свої домівки, зокрема близько 5,7 млн. осіб, які втекли з країни і стали біженцями, та 6,6 млн. осіб, які стали внутрішньо переміщеними особами. Переважна більшість сирійських біженців знайшли притулок у сусідніх країнах – Туреччині (3,6 млн.), Лівані (950 тис.) та Йорданії (671 тис.) [Situation Syria Regional... 2019]. Перебування такої кількості біженців на території цих держав, особливо Лівану та Йорданії, створює для них серйозні проблеми у сфері безпеки і лягає важким тягарем на їхню економіку.

Не менш трагічні наслідки для місцевого цивільного населення має громадянська війна в Ємені, що триває з весни 2015 р. За даними міжнародних організацій, близько 14 млн. жителів цієї найбіднішої країни арабського світу страждають від хронічного недоїдання і перебувають на межі голодної смерті. Лише протягом одного 2017 р. від голоду в Ємені померли 50 тис. дітей [Half the population of Yemen... 2018]. Одним з головних факторів, що зумовили такий критичний стан речей, стала блокада влітку 2018 р. Ходейди – найбільшого єменського порту на узбережжі Червоного моря. Блокаду було здійснено військами міжарабської коаліції під проводом Саудівської Аравії, які беруть участь у цій війні на боці уряду Ємену.

Гуманітарну ситуацію в цій країні ще більше ускладнює масштабний спалах холери, який було спричинено масовим варварським руйнуванням у ході бойових дій систем водозабезпечення і каналізації, а також закладів охорони здоров'я. У результаті 14,5 млн. жителів країни позбавлені доступу до питної води і каналізації. У період з квітня 2017 р. по липень 2018 р. в країні зафіксовано понад 1,1 млн. випадків захворювання холерою, зокрема понад 2300 летальних випадків [Outbreak update ... 2018].

За оцінками представників ООН, нинішня гуманітарна криза в Сирії є найбільшою в історії людства “антропогенною катастрофою” з часів Другої світової війни [Syria worst... 2017]. Щодо ситуації в Ємені, то деякі експерти вважають голод у цій країні наймасштабнішим з часів голоду в Північній Кореї у 1994–1998 рр., тоді як інші навіть порівнюють його з Голодомором 1932–1933 рр. в Україні [Tarar 2017].

На тлі масштабного збройного конфлікту в Сирії **арабо-ізраїльський конфлікт, зокрема палестино-ізраїльський конфлікт як його важлива складова, тимчасово втратив свою центральну роль у контексті регіональної безпеки на Близькому Сході і фактично відійшов на другий план.** Слід зазначити, що в останні роки палестино-ізраїльський трек перебуває у стані стагнації, адже востаннє мирні переговори між сторонами конфлікту з ключових проблем політичного урегулювання проводилися ще у 2014 р. Між тим уряд Ізраїлю продовжує здійснювати активну поселенську діяльність на Західному березі річки Йордан та в Східному Єрусалимі. Зберігається постійна напруга на кордоні між Ізраїлем і Сектором Гази, де регулярно виникають збройні сутички між палестинськими бойовиками та підрозділами ізраїльської армії.

Ще більше ускладнило ситуацію рішення президента США Д. Трампа, оприлюднене ним у грудні 2017 р., про визнання Єрусалима столицею Ізраїлю та переведення американського посольства в цій країні з Тель-Авіва до Єрусалима (Посольство

США в Єрусалимі було урочисто відкрито 14 травня 2018 р. – цю подію приурочено до 70-ї річниці заснування Держави Ізраїль). Цілком очевидно, що рішення американського президента мало деструктивні наслідки для ізраїльсько-палестинського мирного процесу, оскільки Єрусалим має сакральне значення для обох сторін конфлікту і незмінно був центральним питанням на порядку денному двосторонніх мирних переговорів. Декларація Д. Трампа поставила також під питання посередницьку роль США в палестино-ізраїльському урегулюванні. З цього приводу президент Палестинської національної адміністрації (ПНА) М. Аббас заявив, що “віднині палестинці не погодяться на будь-яку американську роль у близькосхідному мирному процесі” і що Вашингтон більше не може бути прийнятним як “чесний брокер” [McKernan 2017].

Як і слід було очікувати, недалекоглядне рішення президента Д. Трампа про визнання Єрусалима столицею Ізраїлю викликало вкрай негативну реакцію як на Близькому Сході, так і далеко за його межами. З різким засудженням зміни позиції США в питанні Єрусалима виступили Ліга арабських держав (ЛАД) та Організація ісламського співробітництва (ОІС). Європейські союзники США рішуче відмежувались від декларації Д. Трампа. Верховний представник Європейського Союзу (ЄС) у закордонних справах та з безпекової політики Ф. Могеріні наголосила на незмінності позиції ЄС, яка полягає в тому, що Єрусалим має бути майбутньою столицею двох держав – ізраїльської та палестинської – і що дипломатичні представництва не повинні переводитися до Єрусалима доти, доки не визначено остаточний статус міста [Statement... 2017]. Показовим було і голосування резолюції A/RES/ES-10/19 з питання Єрусалима, яку було прийнято 21 грудня 2017 р. на 10-й надзвичайній сесії Генеральної Асамблеї (ГА) ООН, – 128 голосів “за”, 9 “проти” і 35 утримались [Voting record... 2017]. Незважаючи на те що ця резолюція була, по суті, досить жорсткою відповіддю на визнання Сполученими Штатами Єрусалима столицею Ізраїлю, 22 держави-члени НАТО підтримали її, 7 утримались і жодна не проголосувала проти [Voting record... 2017]. У цьому документі ГА ООН, висловивши “глибокий жаль із приводу недавніх рішень, що стосуються статусу Єрусалима”, ще раз підтвердила, що “будь-які заходи та дії, спрямовані на зміну характеру, статусу або демографічного складу Священного міста Єрусалима, не мають юридичної сили, є недійсними і мають бути скасовані згідно з відповідними резолюціями Ради Безпеки ООН...” [Resolution... 2017].

Слід відзначити, що “ініціатива” Д. Трампа викликала обурення з боку палестинців на Західному березі Йордану та в Секторі Гази, де протягом кількох тижнів відбувалися акції протесту, масові заворушення та збройні сутички палестинців з ізраїльтянами. Численні демонстрації протесту пройшли в багатьох арабських, азійських та європейських країнах, а також у США та Австралії.

Таким чином, завдяки непродуманим крокам Вашингтона “сплячий” палестино-ізраїльський конфлікт немовби “прокинувся” і зробив свій “вагомий внесок” у подальшу дестабілізацію геополітичної ситуації на Близькому Сході.

Одним з важливих виявів глибокої кризи на Близькому Сході стали **суттєві зрушення в геополітичному балансі сил у регіоні**, які були спричинені трансформаційними процесами. Якщо говорити про **регіональних акторів**, то Єгипет, Сирія та Ірак, обезкровлені бурхливими подіями останніх років (“арабська весна” в Єгипті та Сирії, громадянська війна в Сирії, американське вторгнення в Ірак та подальший збройний конфлікт у цій країні), втратили на сучасному етапі свій статус традиційних регіональних лідерів, поступившись місцем на геополітичній авансцені БС іншим регіональним гравцям. Останні, користуючись появою в регіоні низки слабких держав та численних збройних конфліктів і вогнищ напруженості, ведуть безкомпромісну і жорстку боротьбу за перерозподіл сфер впливу на Близькому Сході у своїх інтересах.

Нових провідних регіональних акторів можна умовно розділити на дві групи. До першої слід віднести так звані “регіональні наддержави” – Королівство Саудівська Аравія (КСА), Іран і Туреччину, а також Ізраїль, який має статус однієї з двох (поряд з Туреччиною) найпотужніших у військовому плані держав БС і починає останнім часом брати активну участь у регіональних протистояннях на Близькому Сході. Представники цієї групи прагнуть активно впливати на ситуацію в регіоні, мають власний порядок денний, готові рішуче діяти, а стримувальними факторами для них є лише внутрішні виклики і різке загострення відносин одного з одним.

До другої групи регіональних гравців можна віднести менш активних, але втім впливових учасників регіональних відносин – Єгипет, Йорданію, Катар та Об’єднані Арабські Емірати (ОАЕ). Від їхньої позиції і дій залежать, хоч і різною мірою, перспективи стабілізації та співвідношення сил в охоплених конфліктами арабських країнах, передусім сусідніх.

У цьому зв’язку слід зазначити, що характерною особливістю поведінки регіональних акторів в останні роки є їхня активна залученість, а інколи й пряме втручання в перебіг нових збройних конфліктів на Близькому Сході з метою вирішення власних завдань. Регіональні гравці не залишили поза своєю увагою жодний сучасний конфлікт у регіоні і часто опиняються “по різні боки барикад”. Так, під час багаторічної війни в Іраку 2004–2013 рр. Іран незмінно підтримував уряд цієї країни, а також шіїтські парамілітарні угруповання, зокрема радикальні. Саудівська Аравія і Катар, зі свого боку, надавали допомогу сунітським повстанцям. У ході громадянської війни в Лівії 2011 р. Катар, ОАЕ, Єгипет та Йорданія надавали військову допомогу опозиційним силам, тоді як Сирія та Алжир підтримували уряд М. Каддафі. Впродовж другої громадянської війни в Лівії, що триває з 2014 р. дотепер, Єгипет, ОАЕ та Саудівська Аравія надають політичну та військову допомогу силам, асоційованим з лівійською палатою представників, що базується в Тоброку, тоді як Туреччина і Катар виступають на боці їхнього противника – сил, лояльних лівійському Уряду національної згоди, який засідає в Тріполі.

Першочергова увага приділяється регіональними акторами громадянській війні, що триває в Сирії, адже ставки тут були і залишаються дуже високими. На боці режиму Б. Асада послідовно виступають Ірак та Іран, причому останній надає Дамаску всебічну допомогу: політичну, фінансову, логістичну, військову. Починаючи з 2012 р., військовослужбовці Збройних сил Ірану та Корпусу вартових ісламської революції (КВІР) систематично брали участь у бойових діях на території Сирії і суттєво допомогли проурядовій сирійській армії добитися перелому в перебігу війни на свою користь у першій половині 2016 р. [Iranian involvement... 2019]. Оponentами Ірану та Іраку в сирійському конфлікті виступають Туреччина, КСА, Катар та Йорданія, які з самого початку стали на бік опозиційних сил у цій країні. Між цими гравцями склався своєрідний “розподіл праці” в наданні різнобічної допомоги сирійським повстанцям. Так, Саудівська Аравія і Катар концентрували свої зусилля на наданні місцевій збройній опозиції фінансової та військової підтримки. Протягом 2012–2013 рр. найбільшим фінансовим донором сирійської опозиції та постачальником зброї до Сирії був Катар (його витрати на ці цілі оцінюються експертами в суму 3 млрд. доларів США) [Khalaf, Smith 2013]. У період з літа 2013 р. по серпень 2017 р. роль провідного імпортера озброєнь до Сирії виконувала Саудівська Аравія. Катар, не обмежуючись поставками озброєнь до Сирії, за допомогою США заснував на своїй території спеціальну тренувальну базу, на якій щорічно проходили бойову підготовку до 1200 сирійських повстанців [Вакр 2014]. Що стосується Йорданії, то в період з кінця 2013 р. по осінь 2015 р. вона надавала відчутну військову підтримку збройним загонам сирійської опозиції на Південному фронті, що прилягав до кордону королівства. Силами йорданської розвідки в Аммані було

створено Центр воєнних операцій, який було укомплектовано офіцерами з 14 країн, зокрема США, європейських держав та арабських монархій Перської затоки. Він координував переправлення спеціальним транспортним коридором на територію Сирії вантажів, які надходили з деяких західних та арабських країн і включали озброєння, військову техніку і транспортні засоби. Крім того, згаданий центр координував наступальні дії повстанських угруповань на Південному фронті, надавав їм консультативну допомогу з питань тактики і забезпечував бойову підготовку їхніх вояків [Sands, Maayeh 2013].

Серед усіх регіональних акторів, які виступають на боці сирійських опозиційних сил, найвищу активність демонструє Туреччина. З самого початку повстання в Сирії Анкара регулярно надавала притулок сирійським військовослужбовцям-дезертирам. За активного сприяння турецької розвідки з числа цих перебіжчиків уже в липні 2011 р. було сформовано так звану “Вільну сирійську армію” (ВСА), яка протягом 2011–2012 рр. брала активну участь у бойових діях проти регулярної сирійської армії, але згодом де-факто розпалась і втратила своє значення як бойова одиниця. Починаючи з весни 2012 р., Туреччина силами своєї Національної розвідувальної організації (НРО) надавала військову допомогу іншим збройним повстанським угрупованням у Сирії через забезпечення бойового вишколу та поставку озброєнь. Згідно з численними повідомленнями світових ЗМІ, реципієнтами військової допомоги Туреччини були також джихадистські збройні формування в Сирії, зокрема “Ахрар аль-Шам” і “Джабхат ан-Нусра”, за що Анкара піддавалась гострій критиці як на Заході, так і на БС [Sengupta 2015].

Анкара незмінно приділяла особливу увагу налагодженню і підтриманню тісних зв'язків із сирійською політичною опозицією, надаючи їй притулок і можливість проводити на території Туреччини свої зустрічі, переговори, конференції тощо. Показово, що Національна коаліція сирійських революційних та опозиційних сил (НКСРОС, скорочена назва – Сирійська національна коаліція), яку було створено в листопаді 2012 р. в Досі (Катар) з метою повалення режиму Б. Асада і яку низка західних та арабських держав “визнали єдиним законним представником сирійського народу”, має свою штаб-квартиру в Стамбулі [Fact Sheet 2018]. Крім того, Тимчасовий уряд Сирії, який було сформовано представниками сирійської опозиції в березні 2013 р. на противагу чинному уряду президента Б. Асада, базується в місті Азазі на півночі Сирії – на території, що контролюється зараз Туреччиною [Syrian Interim Government 2019]. До цього слід додати, що Туреччина є активним учасником сирійського мирного процесу практично з моменту його започаткування.

Водночас Анкара у своїх підходах до сирійської кризи не обмежується застосуванням інструментів “м'якої сили” та інколи, дбаючи про власні інтереси в цій країні, вдається до “жорсткої сили”. Так, у період із серпня 2016 р. по березень 2018 р. турецька армія спільно з протурецькими сирійськими повстанськими формуваннями провела на півночі Сирії дві воєнні операції – “Щит Євфрату” та “Маслинова гілка”. Метою цих операцій було “звільнення” низки районів, які перебували під контролем “Ісламської держави” (ІД, араб. ДАІШ), а також Сирійських демократичних сил (СДС) – альянсу сил збройної опозиції Сирії, що включає курдські загони народної самооборони, різні арабські опозиційні групи, а також асирійські, туркменські та вірменські загони. З огляду на те що ядро СДС становлять етнічні сирійські курди, Анкара вважає цю коаліцію терористичною організацією.

У результаті успішного проведення вищезгаданих операцій Туреччина захопила значну територію загальною площею понад 4000 кв. км на півночі сирійської провінції Алеппо. Анкара проголосила цей район, що прилягає до турецько-сирійського кордону, “зоною безпеки”, і, попри її неодноразові заяви про те, що вона не має намірів анексувати його, усе вказує на те, що насправді Туреччина намагається перетворити його на квазідержаву під турецьким протекторатом [El-Deek 2018].

Ще одним прикладом прямого воєнного втручання регіональних акторів у перебіг збройних конфліктів на Близькому Сході є вторгнення міжнародної коаліції під проводом Саудівської Аравії в Ємен. У цій країні влітку 2014 р. розпочалось масштабне збройне повстання хуситів – воєнізованого угруповання шіїтів-зейдитів, які, згідно з достовірними джерелами, отримують приховану військову та фінансову допомогу від Ірану. На початку 2015 р. протистояння між хуситами та урядовими військами і силами, вірними міжнародно визнаному президентові Ємену М. Хаді, переросло у стадію відкритої громадянської війни. Хусити, діючи спільно зі своїми союзниками – силами, лояльними колишньому президентові Ємену А. А. Салеху, досить швидко досягли відчутних успіхів у своїй воєнній кампанії. Після установлення повного контролю над єменською столицею Саною хусити розвинули успішний наступ на південному напрямі і 19 березня вийшли до передмість Адена – ключового міста в Південному Ємені, у якому на той час розташовувалась тимчасова резиденція президента М. Хаді. 25 березня повстанці захопили Аденський міжнародний аеропорт і розпочали облогу міста.

За цих умов президент М. Хаді звернувся до арабських монархій із проханням увести до Ємену контингент спільних збройних сил країн Ради співробітництва арабських держав Перської затоки (РСАДПЗ). 26 березня 2015 р. король Саудівської Аравії Салман бен Абдель-Азіз віддав наказ розпочати воєнну кампанію проти хуситів. До складу сформованої саудитами коаліції входять військові підрозділи ОАЕ, Катару (до 2017 р.), Кувейту, Бахрейну, Єгипту, Марокко, Йорданії, Судану. Більшість учасників представлені підрозділами ВПС, а деякі надіслали до театру воєнних дій сухопутні частини і бойові кораблі. Головну ударну силу коаліції становлять контингенти Саудівської Аравії (100 літаків і 150 тис. солдатів) та ОАЕ (30 літаків і декілька тисяч солдатів) [Al-Haj 2015]. У ході воєнної кампанії в Ємені силами коаліції ставка робиться на завдання масованих авіаударів по позиціях хуситів, які підкріплюються наземними і морськими операціями. Військово-морські сили коаліції концентрують свої зусилля на блокаді основних морських портів Ємену, через які хуситам надходили озброєння, військова техніка та паливо від їхніх зарубіжних спонсорів. Слід відзначити, що силам коаліції надається відчутна дипломатична та військово-технічна підтримка з боку США та Великобританії. Військово-технічна допомога, зокрема, передбачає збільшення і прискорення поставок озброєнь Саудівській Аравії та деяким її арабським союзникам, передачу командуванню коаліції розвідувальної інформації, даних щодо укавання цілей, а також надання логістичної та консультативної допомоги.

За час проведення воєнної кампанії силам коаліції вдалося досягти певних успіхів, але говорити про забезпечення вирішального перелому в перебігу війни говорити поки що рано. Було виконано стратегічне завдання-мінімум – зупинити експансію хуситів. Звільнено Аден і значну частину Південного Ємену, а війська хуситів були відтиснуті на північ. Водночас очевидно, що збройний конфлікт набув затяжного характеру.

Повертаючись до теми змін у геополітичній конфігурації Близького Сходу, слід відзначити, що внаслідок “тектонічних зсувів” останніх років у регіоні сталися суттєві зрушення в балансі сил між глобальними гравцями. США втратили (і, здається, безповоротно) свій статус панівної держави на теренах Близького Сходу, яка користувалася практично необмеженим впливом у регіоні. На наш погляд, це було спричинено як нездатністю Вашингтона адаптуватися до динамічних трансформаційних процесів на Близькому Сході, так і стратегічними прорахунками у близькосхідній політиці останніх трьох адміністрацій США. Що стосується Дж. Буша-молодшого, то в період його президентства фатальними помилками Вашингтона були воєнне вторгнення в Ірак та подальша багаторічна окупація цієї країни, а також політика насадження демократії західного штибу в арабських країнах,

і зокрема шляхом повалення авторитарних режимів. Цими діями Сполучені Штати поклали початок руйнуванню підвалин старого порядку на Близькому Сході, але виявилися неспроможними установити новий. Відновленню репутації США як потужного гравця на близькосхідному полі не сприяла й політика адміністрації Б. Обама, яка характеризувалась надмірною обережністю і невиразністю в підходах до найгостріших проблем регіону, зокрема відсутністю адекватної реакції на таке епохальне явище в сучасній історії регіону, як “арабська весна”. Хибною видається й обрана Вашингтоном у цей період політика дистанціювання щодо нових регіональних конфліктів, передусім конфлікту в Сирії.

Характерними рисами близькосхідної політики нинішньої адміністрації США є непередбачуваність, брак системності, нехтування зобов’язаннями попередніх американських урядів, недостатньо гнучке використання інструментів “м’якої” та “жорсткої” сили для досягнення своїх цілей у регіоні. Особливо виразно це виявляється на пріоритетних для Вашингтона напрямках.

Так, адміністрація Д. Трамп взяла курс на беззастережну підтримку політики Ізраїлю на шкоду своїй взаємодії з палестинською стороною, поставивши, як вже зазначалось, під сумнів свою здатність і надалі відігравати роль головного посередника в питанні ізраїльсько-палестинського мирного урегулювання.

Важливою складовою близькосхідної стратегії Вашингтона стала також його яскраво виражена антиіранська політика. Як відомо, з липня 2015 р. діє Спільний всеосяжний план дій (СВПД) – угода між Іраном та групою держав, відомою як 5+1, щодо ядерної програми Ірану. Група складається зі США, Великобританії, Франції, Росії, КНР – постійних членів Ради Безпеки ООН, а також Німеччини. Підписантом угоди став також Європейський Союз (ЄС). У травні 2018 р. президент Д. Трамп, посилаючись на недосконалість СВПД та його нездатність запобігти оволодінню Іраном ядерною зброєю, заявив про вихід США з цієї угоди та анонсував відновлення американських санкцій щодо Тегерана [Remarks by President Trump... 2018]. Пізніше було оголошено про намір американського уряду вживати заходів щодо тих європейських компаній, які “вестимуть бізнес” з Іраном, порушуючи санкції. Рішення Вашингтона викликало гостру критику як усередині США, так і з боку союзників США по НАТО і низки країн БС. Характерно, що решта держав-підписантів СВПД заявили про свій намір і надалі дотримуватися положень цієї угоди [Saab... 2018]. Між тим адміністрація Д. Трампа не обмежилась виходом з ядерної угоди з Тегераном і проводить щодо нього політику “жорсткого пресингу” на “близькосхідному полі”, що має на меті “стримування” і по можливості витіснення Ірану на периферію регіональної геополітики. У рамках цієї політики Вашингтон з літа 2018 р. докладає значних зусиль до створення антиіранського блоку за участю своїх арабських союзників. Зокрема, американською стороною активно просувається ідея формування так званого “Близькосхідного стратегічного альянсу” (англ. MESA) за участю країн-членів РСАДПЗ (Саудівської Аравії, ОАЕ, Кувейту, Катару, Оману та Бахрейну), а також Єгипту та Йорданії. Основними цілями альянсу, який вже охрестили “арабським НАТО”, проголошуються підтримання регіональної безпеки та стабільності, боротьба з тероризмом та екстремізмом. Але, як випливає з численних заяв офіційних представників американського уряду, істинною головною метою цього блоку має бути протидія “іранській агресії” [Secretary Pompeo’s Visit... 2019].

Щодо конфлікту в Сирії адміністрація Д. Трампа зайняла, як і її попередниця, позицію певної відстороненості, не використовуючи, на наш погляд, весь свій потенціал впливу задля деескалації конфлікту та стабілізації ситуації в цій країні. Головна увага Вашингтона була зосереджена на координації дій міжнародної коаліції проти збройних формувань ДАШ на території Сирії. У грудні 2018 р. президент Д. Трамп несподівано заявив про свій намір вивести з цієї країни американський

військовий контингент чисельністю 2000 осіб. Це рішення викликало неоднозначну реакцію як у політичному істеблїшментї Вашингтона, про що свїдчила, зокрема, вїдставка мїнїстра оборони Джона Меттїса, так і з боку союзникїв США в Європї та на Близькому Сходї. На думку багатьох захїдних аналітикїв, виведення на сучасному етапї американських вїйськ із Сирїї є поспїшним і погано обдуманим кроком, який призведе до порушення балансу сил, що склався в цїй країнї мїж основними глобальними та реґїональними гравцями, розв'яже руки Туреччинї, Росїї та Ірану для подальшого перерозподїлу сфер впливу і поставить у важке становище сирїйських курдїв – недавніх союзникїв США в боротьбї проти ДАШ [Hubbard 2019; Sokolsky, Miller 2018].

Очевидно, що подїбна полїтика адмїнїстрацїї Д. Трампа є контрпродуктивною. Вона об'єктивно послаблює позицїї США на Близькому Сходї та ускладнює вїдносини Вашингтона з його союзниками в реґїонї. Водночас Сполученї Штати, на наш погляд, усе ще мають значний полїтико-дипломатичний потенцїал, достатній для того, щоб сприяти розв'язанню складних проблем реґїону та обстоювати тут свої нацїональнї інтереси. Не викликає сумнївїв і те, що за своїм вїйськовим потенцїалом США, як і ранїше, не мають собі рївних на Близькому Сходї.

В останнї роки спостерїгається **тенденцїя до зменшення присутностї на Близькому Сходї Європейського Союзу як колективного суб'єкта мїжнародних вїдносин та провїдних держав-членїв ЄС – Великобританїї, Францїї та Нїмеччини.** Зниження активностї європейських країн на близькосхїднїй аренї зумовлено двома основними факторами. По-перше, ЄС стикається сьогоднї із серйозними внутрїшнїми проблемами, якї потребують його першочергової уваги (їнституцїональна криза, криза полїтики мультикультуралїзму, мїграцїйна криза, Брекзит тощо). По-друге, негативний досвїд воєнного втручання мїжнародних коалїцїй на Близькому та Середньому Сходї (Афганїстан, Ірак, Лївія) змусив як окремї європейськї держави, так і ЄС у цїлому ставитись обачливїше до практикї їнтервенцїонїзму і дїяти в цьому реґїонї обережнїше. Особливо болїсним для європейських країн став лївійський досвїд. У 2011 р. воєнна операцїя НАТО в Лївії вїдїграла вїршальну роль у поваленнї режиму М. Каддафї. При цьому альянс фактично пїдтримав погано організований повстанський рух, який не мав будь-якої полїтичної стратегїї і був представлений малозрозумїлими захїдним союзникам традицїйними акторами. У результатї в Лївії вже понад сїм рокїв триває громадянська вїйна, а країнa перебуває в станї повного хаосу та їнституцїйного колапсу.

“Вакуумом сили”, що виник на Близькому Сходї внаслїдок послаблення позицїй США та ЄС, сповна скористалась **Росїйська Федерацїя (РФ), яка в останнї роки утвердилась як один з двох головних глобальних акторїв у цьому реґїонї.** Своєрїдним трамплїном для пїднесення ролї Росїї на Близькому Сходї став сирїйський конфлїкт.

У вереснї 2015 р. керївництво РФ на прохання уряду Б. Асада увело до Сирїї вїйськовий контингент, ядро якого становила авїагрупа повїтряно-космїчних сил (70 лїтакїв і гелїкоптерїв ПКС) та вїйська ПВО [Наумкин... 2016, 27]. Крім того, у воєннїй операцїї було задїяно оперативне з'єднання ВМФ Росїї в Середземному морї. На той час воєнна ситуацїя в Сирїї була для режиму Б. Асада катастрофїчною: сирїйська армїя зазнавала поразок на усїх фронтах, а бїльша частина територїї країни перебувала пїд контролем ДАШ та збрїйних угруповань сирїйської опозицїї. Задекларованими основними цїлями росїйської воєннїй операцїї в Сирїї були “стабїлізацїя законної влади в країнї та створення умов для пошуку полїтичного компромїсу”, лїквідацїя терористичних формувань “Ісламської держави” та “Джабхат ан-Нусра”, а також нейтралїзацїя на чужїй територїї росїйських найманцїв, якї, пройшовши навчання в терористїв, могли б продовжити терористичну дїяльнїсть у самїй Росїї (згїдно з росїйськими джерелами, у той перїод на боцї ДАШ воювали

3,5–4 тис. громадян РФ) [Путин назвал основную задачу... 2015; Петров 2016]. Проте справжні цілі російського воєнного втручання в сирійський конфлікт суттєво відрізняються від задекларованих. По-перше, вже багато років Сирія Б. Асада є єдиним союзником Росії на Близькому Сході, а також провідним імпортером російської зброї та військової техніки. У сирійському порту Тартус розташований єдиний зарубіжний пункт матеріально-технічного забезпечення (ПМТО) ВМФ Росії. З осені 2015 р. проводяться роботи з розширення та модернізації цього ПМТО з метою його перетворення на повноцінну військово-морську базу РФ. У січні 2017 р. Сирією та Росією було укладено міжурядову угоду, згідно з якою ПМТО в Тартусі було передано в користування російській стороні на безоплатній і фактично безстроковій основі [Подписан закон о ратификации... 2017]. На таких же умовах Росія дістала в користування створену у 2015 р. авіабазу Хмеймім, яка із самого початку правила за «стратегічний центр воєнної операції Росії проти “Ісламської держави”» [Протокол... 2017]. Наприкінці 2017 р. керівництвом РФ було прийнято рішення про перетворення авіабази Хмеймім на пункт постійної дислокації російської авіагрупи в Сирії. З огляду на усі ці чинники збереження режиму Б. Асада є для Москви стратегічним пріоритетом. По-друге, Росія прагне використати свою пряму участь у сирійському конфлікті для зміцнення своїх позицій не лише в Сирії, а й на Близькому Сході в цілому, схилити шальки терезів у геополітичному протиборстві в регіоні зі США на свою користь, довести регіональним гравцям, що Москва є надійнішим союзником, ніж Вашингтон. По-третє, воєнна кампанія РФ у Сирії має на меті перевірку сучасної російської військової техніки в бойових умовах, демонстрацію можливостей нової російської зброї, а також надання можливості особовому складу ЗС РФ здобути бойовий досвід (за даними Міністерства оборони РФ, станом на серпень 2018 р. 63 тис. російських військовослужбовців набули бойового досвіду в Сирії) [Минобороны подвело итоги... 2018]. І, нарешті, російське керівництво, наважившись на пряме воєнне втручання в сирійський конфлікт, ставило перед собою ще дві важливі цілі, які виходили за рамки Близькосхідного регіону: відволікти увагу світової спільноти та населення РФ від російської агресії на Донбасі і переключити її на Сирію, а також зірвати плани США із зовнішньополітичної ізоляції Росії.

Із самого початку воєнної операції РФ у Сирії авіагрупа ПКС обрала тактику завдання масованих ракетно-бомбових ударів по позиціях противника. Так, лише в ході першого етапу операції, з 30 вересня 2015 р. по середину лютого 2016 р., російська авіація здійснила з авіабази Хмеймім понад 7,2 тис. вильотів, знищивши більш ніж 12,7 тис. об'єктів противника [Из России... 2016]. Завдяки підтримці російської авіації сирійській урядовій армії вдалося зупинити наступ збройних формувань опозиції і перейти до контрнаступу в низці сирійських провінцій. Протягом 2016–2017 рр. відбувся вирішальний перелом у ході війни на користь сирійських проурядових сил, які за військової підтримки Росії, Ірану та “Хезболли”² провели низку успішних наступальних операцій та встановили контроль над більшою частиною території країни (станом на початок 2019 р. Збройні сили Сирії контролювали 62 % території САР) [Area under control... 2019].

Пряме воєнне втручання Росії в конфлікт у Сирії на боці режиму Б. Асада викликало неоднозначну реакцію як у світі, так і на Близькому Сході. Як і слід було очікувати, лише декілька країн-членів СНД та Китай підтримали дії РФ у Сирії. Позитивною була також і реакція з боку кількох арабських держав (Іраку, Єгипту, ОАЕ, Йорданії), які виходили з того, що російська воєнна кампанія в Сирії проводилась під гаслом боротьби з ДАШ.

Водночас воєнна операція Росії на території Сирії викликала гостру критику з боку низки міжнародних організацій, західних держав, багатьох правозахисних організацій, а також сирійської опозиції. Так, генеральний секретар НАТО Є. Столтенберг у своїй заяві від імені міністрів оборони країн-членів альянсу засудив

авіаудари російської авіації в Сирії, а також вторгнення літаків РФ у повітряний простір члена НАТО Туреччини. Він наголосив, що у світлі “тривожної ескалації воєнної активності Росії в Сирії” міністри оборони ухвалили рішення удвічі збільшити чисельність Сил швидкого реагування НАТО (до 40 тис. осіб) і вжити заходів задля зміцнення східного та південного флангів оборони альянсу [Syria crisis... 2015]. Тодішній міністр оборони США Е. Картер виключив будь-яке військове співробітництво з РФ у Сирії з боку сил міжнародної коаліції, створеної з ініціативи США для боротьби з ДАІШ, зауваживши, що “Росія обрала хибну стратегію” [Syria crisis... 2015]. Держави-учасниці самої коаліції закликали РФ “негайно припинити атаки проти сирійської опозиції та цивільного населення і зосередити свої зусилля на боротьбі з ІД” [U.S, allies demand Russia... 2015]. Принагідно зауважимо, що є чимало свідчень того, що російська авіація набагато частіше завдавала ударів по позиціях поміркованої сирійської опозиції, ніж ДАІШ. А це, звичайно, викликало обурення з боку самої опозиції та її спонсорів – західних держав, Туреччини, Саудівської Аравії та Катару.

Щодо міжнародних правозахисних організацій, то вони обвинувачували російських військових у систематичному порушенні в Сирії норм міжнародного гуманітарного права, яке вимагає від сторін конфлікту розрізняти військові об’єкти та мирних громадян і цивільні об’єкти, а також утримуватися від застосування непропорційної сили, яке завдає надмірної шкоди цивільному населенню. Сирійськими свідками та міжнародними правозахисниками було зафіксовано чимало випадків завдання російською авіацією ракетно-бомбових ударів по житлових будинках, лікарнях та інших медичних закладах. Більш того, при проведенні повітряних атак у густонаселених районах сирійських міст літаками ВКС РФ регулярно застосовувались боеприпаси особливої руйнівної сили, зокрема касетні бомби, запальнювальні бомби з білим фосфором, боеприпаси об’ємного вибуху та протибункерні бомби [Smith, Philp, Parfitt 2016]. Безперечно, усе це призводило до масових жертв серед цивільного населення. Згідно з даними неурядової організації “Airwars”, що базується в Лондоні, станом на кінець 2018 р. задокументована кількість мирних сирійських громадян, які загинули внаслідок повітряних атак російської авіації, становить від 3000 до близько 4400 осіб, включаючи від 770 до майже 1000 дітей [Russian Military in Syria 2018].

Усе це дає підстави західним державам та авторитетним міжнародним правозахисним організаціям звинувачувати Росію у співучасті разом з режимом Б. Асада у скоєнні воєнних злочинів у Сирії [Borger, Shaheen 2016]. Показово, що в жовтні 2016 р. в результаті голосування на сесії Генасамблеї ООН з питання виборів нових членів Ради ООН з прав людини Росії було відмовлено в продовженні її членства в цьому авторитетному органі ООН [Orozobekova 2016]. Тим самим міжнародне співтовариство красномовно висловило своє ставлення до кричущого порушення Росією прав людини в Сирії.

Водночас слід визнати, що Кремль, спираючись здебільшого на “жорстку силу” і використовуючи досить брутальні методи, спромігся досягти більшості своїх цілей у Сирії, принаймні на сучасному етапі. Йому вдалося не лише зберегти режим Б. Асада при владі, а й радикальним чином змінити співвідношення сил у сирійському конфлікті, що дає змогу Дамаску суттєво зміцнити свої позиції на переговорах з опозицією. Протягом 2016–2017 рр. коаліція під проводом РФ (Сирія, Іран, “Хезболла”) перетворилась на потужний центр сили на теренах Сирії, з яким доводиться рахуватися усім регіональним і глобальним гравцям. Так, Туреччина і Саудівська Аравія переконались у безперспективності дальшої участі у війні збройних угруповань, які спонсуються ними, а Вашингтон був змушений відмовитися від наміру усунути від влади президента Б. Асада.

Росії також вдалося, хоч і частково, трансформувати воєнні успіхи згаданої коаліції у політичні дивіденди. Так, на тлі пробуксовування мирних переговорів із сирійського урегулювання, які періодично проводяться в Женеві під егідою ООН, президент РФ В. Путін спільно з президентом Туреччини Р. Ердоганом запропонували Астану як нове місце проведення мирних переговорів. За твердженням Москви, астанинський формат переговорів мав лише доповнювати Женевський процес, хоча було очевидно, що в основі цієї ініціативи лежало бажання РФ створити паралельний Женеві переговорний процес під своїм контролем. Астанинський процес було досить оперативно запущено, і в період із січня 2017 р. по травень 2018 р. в казахстанській столиці відбулись дев'ять раундів переговорів. Цей переговорний процес має низку характерних особливостей. По-перше, перемовини проходять під егідою Росії, Туреччини та Ірану, які виступають гарантами виконання домовленостей і рішень, ухвалених в Астані. ООН, США та Йорданія беруть участь в Астанинському процесі як спостерігачі (США та Йорданія не були присутні на дев'ятій зустрічі в Астані). По-друге, організаторам зустрічей в Астані вдалося вперше в історії Сирійського мирного процесу посадити за стіл переговорів представників уряду Б. Асада та збройної опозиції [Астанинський процес 2018]. По-третє, на відміну від Женевського процесу, у якому традиційно бере участь сирійська політична опозиція, на зустрічах в Астані представлені суто збройні опозиційні угруповання. Західні журналісти дотепно охрестили цю зміну “астанізацією” женевських переговорів [Doucet 2017]. По-четверте, держави-гаранти Астанинського процесу із самого початку передбачливо оголосили, що він базуватиметься на положеннях резолюції РБ ООН 2254 від 18 грудня 2015 р. Ця резолюція є, по суті, “дорожньою картою” мирного урегулювання сирійського конфлікту, яку було вироблено на віденських мирних переговорах (жовтень – листопад 2015 р.) представниками держав та міжнародних організацій, що входять до Міжнародної групи підтримки Сирії [Резолюція... 2015].

До найвагоміших практичних здобутків Астанинського процесу слід віднести вироблення та вжиття заходів з метою запровадження режиму припинення вогню та бойових дій на території Сирії, а також створення на території низки сирійських провінцій чотирьох зон деескалації з метою “найшвидшого припинення вогню, поліпшення гуманітарної ситуації та створення сприятливих умов для політичного урегулювання конфлікту в САР”. Це певною мірою сприяло зниженню рівня збройного протистояння та насильства в країні.

Москва, не обмежуючись Астанинським процесом, ініціювала проведення в Сочі в січні 2018 р. так званого Конгресу сирійського національного діалогу, у роботі якого взяли участь близько 1400 представників різних сегментів сирійського суспільства, з яких, утім, лише незначна меншість належала до опозиції [Болдырев 2018]. За підсумками роботи форуму були ухвалені Заява Конгресу, Звернення до світової спільноти та списки кандидатур до складу Конституційного комітету, на який покладається завдання реформування чинної Конституції САР. За оцінками міжнародних спостерігачів і навіть деяких російських ЗМІ, сочинський конгрес виявив гострі суперечності між його учасниками і став лише “імітацією примирення” [Басисини 2018; Болдырев 2018].

Після проведення сочинського конгресу спостерігається підвищена дипломатична активність Москви на сирійському напрямі, яка виявляється у дво- та багатосторонніх переговорах і консультаціях із провідними глобальними та регіональними гравцями в Сирії. Так, 27 жовтня 2018 р. у Стамбулі відбувся чотиристоронній саміт із сирійського питання за участю президентів Росії, Туреччини, Франції та канцлера Німеччини. Сторони заявили про свою відданість спільній роботі в інтересах створення умов для установа миру та стабільності в Сирії, підкреслили необхідність надання невідкладної гуманітарної допомоги усім нужденним сирійським

громадянам, а також закликали до формування та найскорішого скликання Конституційного комітету в Женеві, який через проведення конституційної реформи має підготувати ґрунт для вільних і справедливих виборів під наглядом ООН [Joint Statement... 2018].

Очевидно, що Росія, своєчасно запустивши механізм Астанинського процесу, значною мірою сприяла розблокуванню сирійського конфлікту і переведенню його в політичну площину. Водночас не можна не бачити й того, що в основі дипломатичної активності Москви лежить її приховане прагнення перемістити центр ваги Сирійського мирного процесу із Женеви до Астани та Сочі, забезпечивши собі таким чином роль “першої скрипки” в цьому процесі, а заодно і вирішальний голос у визначенні майбутньої сирійської державності. Серед мотивів Москви не можна не згадати і її нестримне бажання відтиснути свого головного суперника США на узбіччя мирного процесу. Між тим не можна не погодитися з дослідниками І. Фрейхатом та Л. Ісаєвим, які вважають, що увесь досвід “миротворчості” Росії свідчить про те, що їй набагато краще вдається заморожувати конфлікти, ніж розв’язувати їх [Fraihat, Issaev 2018].

Думається, що вищезгадані оптимістичні розрахунки Москви відірвані від реальності і свідчать про переоцінку нею своїх можливостей. Як слушно зауважує з цього приводу генеральний директор Російської ради в міжнародних справах А. Картунов, “нинішня реальність є такою, що «в Сирії Росія з усіма своїми союзниками здатна виграти війну, але аж ніяк не мир» [Картунов 2017]. І справді, військово-політична ситуація в цій країні залишається усе ще дуже складною, а перспективи сирійського мирного урегулювання видаються вельми туманними. За підсумками збройного протистояння на території Сирії існують сьогодні декілька анклавів, які контролюються різними сторонами конфлікту. Зберігається вибухонебезпечне вогнище напруженості у провінції Ідліб, де зосередилися декілька десятків тисяч бойовиків опозиційних збройних угруповань та близько 3 млн. цивільних осіб. На додаток до цього Анкара не приховує своїх подальших експансіоністських планів щодо північно-західних районів Сирії, що прилягають до турецького кордону.

Як вже зазначалося, із серйозними труднощами стикається мирний переговорний процес. Поза його рамками усе ще залишаються важливі сегменти сирійського опозиційного руху. Зберігаються гострі суперечності в баченні шляхів повоєнного облаштування Сирії як всередині самої опозиції, так і між опозицією та режимом Б. Асада. Останній, до речі, у міру зміцнення своїх військово-політичних позицій демонструє дедалі більшу жорсткість і не поступливість на переговорах з опозицією, і це створює серйозні проблеми для Росії.

Ще одним масштабним викликом для усіх, хто опікується урегулюванням сирійської кризи, є проблема повоєнного відновлення зруйнованої сирійської інфраструктури. За оцінками експертів ООН, вартість цього гігантського проекту становить близько 400 млрд. дол. США [Karam 2018].

Як бачимо, на шляху до всеосяжного мирного урегулювання та розбудови оновленої державності в Сирії має бути подолано ще чимало різноманітних перешкод. Безперечно, розв’язання цих складних завдань не під силу одному або навіть кільком глобальним та регіональним акторам, якщо вони діятимуть відособлено. На наш погляд, Росія, навіть вкупі зі своїми ситуативними союзниками Туреччиною та Іраном, не має достатнього політико-дипломатичного потенціалу для забезпечення сталого миру в Сирії. Очевидно, що досягнути такого миру можна лише через конструктивну взаємодію усіх зацікавлених сторін на глобальному, регіональному та локальному рівнях у напрямку реалізації базових положень “дорожньої карти” миру для Сирії, що міститься в резолюції РБ ООН 2254. І тут без участі США та провідних держав ЄС не обійтись. Очевидним є і те, що ані Росія, ані її союзники, на відміну від Заходу, не мають достатніх ресурсів для повноцінної реконструкції

соціально-економічної інфраструктури Сирії. Так що Москві волею-неволею, доведеться домовлятися зі США та Євросоюзом, причому, скоріш за все, саме в Женеві. В іншому разі західні держави можуть зняти з себе усю відповідальність за майбутнє Сирії і перекласти її цілком на плечі Росії.

Ще одним глобальним актором, якому вдалося в останні роки відчутно посилити свої позиції на Близькому Сході, є Китай. При цьому КНР, на відміну від РФ, у своїй близькосхідній стратегії покладається суто на інструменти “м’якої сили”, передусім політико-дипломатичні та економічні, дотримуючись традиційно обережної тактики “тихої експансії”, яка, втім, доводить свою ефективність.

Стратегічне значення БС для Китаю зумовлюється трьома основними чинниками. По-перше, цей регіон приваблює КНР і як унікальна ресурсна база, і як великий та перспективний ринок збуту китайських товарів і технологій. Із 2010 р. Китай є найбільшим імпортером близькосхідної нафти, за рахунок якої він задовольняє близько половини своїх потреб у “чорному золоті”. Водночас КНР є сьогодні найбільшим експортером товарів до країн БС, а з 2016 р. стала провідним іноземним інвестором у регіоні, випередивши за цим показником США [Vakil 2018; China is largest foreign investor... 2017]. По-друге, цей регіон розглядається Пекіном як важлива та невід’ємна ланка китайської геополітичної та гео економічної концепції “Один пояс – один шлях”, якою передбачається створення широкої інфраструктурної мережі, зокрема транспортних коридорів, від західного кордону КНР до східних і південних кордонів Євросоюзу. По-третє, економічні інтереси Китаю на Близькому Сході зумовлюють його зацікавленість у підтриманні безпеки і стабільності в регіоні, зокрема в боротьбі з тероризмом. Саме тому Китай надає деяким арабським країнам допомогу в боротьбі з тероризмом, постачаючи їм зброю та безпілотники.

Характерною рисою близькосхідної політики Пекіна є дотримання ним принципів невтручання та “рівної наближеності” до усіх держав регіону. Це дає йому змогу вдало балансувати у складній системі міжнародних відносин на Близькому Сході, підтримуючи однаково тісні взаємини з тими народами та країнами, які ворогують одне з одним. Йдеться, зокрема, про палестинців та Ізраїль, Іран та Саудівську Аравію.

Водночас одним зі стратегічних пріоритетів КНР на Близькому Сході є протидія мирними засобами “гегемонізму” США в регіоні. При цьому основна ставка робиться Пекіном на підтримання партнерських відносин з Іраном та режимом Б. Асада в Сирії, які розглядаються китайською стороною як своєрідні форпости в цьому протистоянні. На цьому напрямі інтереси Китаю значною мірою збігаються з інтересами Росії, що спонукає цих гравців координувати свої дії. КНР, попри американські санкції, продовжує підтримувати політичний діалог з Іраном та активно розвивати з ним торговельно-економічне співробітництво. Так, обсяг двосторонньої торгівлі за січень – листопад 2018 р. становить майже 37 млрд. дол. США, причому експорт Ірану до КНР зріс у порівнянні з аналогічним періодом 2017 р. на 16 % [Iran exports to China... 2018]. Як і раніше, Китай залишається найбільшим імпортером іранської нафти і нафтопродуктів.

Що стосується Сирії, то Пекін із самого початку громадянської війни в Сирії послідовно підтримує режим Б. Асада. КНР і Росія неодноразово ветували проекти резолюцій, які вносились на розгляд РБ ООН західними державами і мали антиасадовську спрямованість. Помітна активізація політики Китаю на сирійському напрямі спостерігається з 2016 р., коли в сирійському конфлікті намітився перелом на користь режиму Б. Асада та його патрона Росії. У березні того року було призначено спеціального представника КНР по Сирії “з метою сприяння мирним переговорам”. У квітні до Сирії були направлені 300 китайських військових інструкторів [Alam 2017]. У листопаді Китай оголосив про свій намір надати Сирії безоплатну гуманітарну допомогу в розмірі 70 млн. доларів США. У серпні 2017 р. Пекін і Дамаск

досягли домовленості щодо координації дій у боротьбі з тероризмом, а вже в листопаді до Сирії прибув загін китайського антитерористичного спецпідрозділу “Нічні тигри” [Ларин 2018].

Значний інтерес до розбудови економічної співпраці із сирійською стороною виявляє китайський бізнес. Так, влітку 2017 р. Пекін оголосив про свій намір вкласти 2 млрд. доларів США у створення на території Сирії “індустріального парку” за участю 150 китайських компаній [With \$2 billion... 2017]. Піднебесна також не приховує своїх намірів узяти активну участь у повоєнній реконструкції сирійської інфраструктури, але за умови забезпечення політичної стабільності і створення сприятливого інвестиційного клімату в країні [Ларин 2018].

Розглядаючи кризові явища у близькосхідній геополітиці, не можна обійти увагою важливі **проблеми взаємовідносин та взаємодії глобальних і регіональних акторів, а також їхньої поведінки, особливо в умовах регіональних конфліктів**. З початку 2010-х років спостерігається зростання активності та посилення ролі регіональних акторів на Близькому Сході. У цьому зв’язку варто згадати, що у 2011 р. саме арабські держави ініціювали розгляд лівійського питання в Раді Безпеки ООН, а сьогодні саме регіональні сили є ключовими гравцями в сирійському, лівійському та єменському конфліктах. У нових умовах відбуваються також зміни у співвідношенні сил між регіональними та глобальними акторами. Усвідомлюючи обмеженість власних можливостей, регіональні держави, як і раніш, зацікавлені в опорі на своїх глобальних партнерів. Проте зростання амбіцій та підвищення ставок у регіональному протиборстві спонукають їх використовувати силу та вплив глобальних гравців у своїх інтересах. При цьому вони, прагнучи компенсувати свою залежність від великих держав, намагаються грати на суперечностях між позарегіональними силами, що змагаються одна з одною на Близькому Сході. Глобальні актори, у свою чергу, значною мірою залежать від своїх регіональних партнерів, які краще знають свій регіон і більш упевнено орієнтуються в хитросплетіннях близькосхідної політики. Усі ці чинники призводять до того, що сучасне суперництво на Близькому Сході робить провідні держави світу досить вразливими до впливу регіональних союзників [Аксененок 2017, 13; Наумкин 2016, 24–25].

Тривожною тенденцією в сучасній політиці глобальних та регіональних акторів на Близькому Сході є поширена практика нехтування загальновизнаними нормами міжнародної поведінки, включаючи поважання суверенітету і територіальної цілісності держав, невтручання у внутрішні справи, взаємне визнання чітко окреслених сфер впливу опонента, прагнення зберегти наявний баланс сил. Не меншу тривогу викликають відсутність у більшості регіональних держав стратегічного бачення майбутнього регіону, який часто розглядається ними крізь призму зміцнення власних позицій, а також брак розуміння “червоних ліній” та меж припустимого авантюризму. Усе це призводить до того, що роль регіональних гравців на БС реалізується головним чином через силовий вплив [Аксененок 2017, 13; Наумкин 2016, 24].

Як було показано вище, сьогодні спостерігається повсюдне і безпрецедентне втручання регіональних акторів у внутрішні справи більш слабких держав регіону з використанням політичних, економічних та силових інструментів впливу, причому військовій силі часто віддається перевага. Як слушно зауважують з цього приводу американські дослідники П. Каммак і М. Данн, “Близький Схід більшою мірою, ніж будь-який інший регіон світу, характеризують... жорстка сила та військова міць” [Bahout 2018, 107]. Таке втручання з огляду на низку чинників призводить до негативних наслідків як для країн-об’єктів втручання, так і для регіону в цілому. По-перше, локальні конфлікти або суперечки перетворюються на арену регіонального суперництва за владу, що призводить до їхньої регіоналізації та інтернаціоналізації. По-друге, у разі підтримки регіональними гравцями різних сторін конфлікту він

набуває більшої інтенсивності і здатність “перетікати” в суміжні країни. По-третє, підтримка регіональними акторами радикальних ісламістських угруповань або етнічних меншин, які виступають сторонами конфлікту, сприяє прискореній трансформації конфлікту в етноконфесійне протистояння. У результаті такі конфлікти набувають затяжного характеру і набагато важче піддаються політичному урегулюванню.

Важливо також підкреслити, що досить часто втручання регіональних та глобальних акторів у локальні конфлікти на БС має авантюрний характер, тому що їхні амбіції перевищують їхні реальні можливості. Як справедливо відзначають автори доповіді Фонду Карнегі під назвою “Арабські обрії”, конфлікти в Сирії, Ємені та Лівії тривають так довго тому, що «місцеві лідери, так само як їхні регіональні та міжнародні партнери, вважають, що вони можуть досягнути своїх стратегічних цілей шляхом воєнних перемог у “грі з нульовою сумою”» [Bahout 2018, 113]. Однак сучасний досвід Близького Сходу свідчить якраз про протилежне. Так, збройна інтервенція США в Іраку у 2003 р. досить швидко завершилась воєнною перемогою та поваленням режиму С. Хусейна. Проте наступна восьмирічна окупація і воєнна кампанія в цій країні мали для Сполучених Штатів вкрай негативні наслідки. Ця війна поглинула колосальні кошти (близько 1,7 трлн. доларів) і життя кількох тисяч американських солдатів, спричинила широкий антивоєнний рух усередині країни і завдала відчутного удару по репутації США в регіоні, ознаменувавши початок заходу Рах Americana на Близькому Сході [Bahout 2018, 113].

Аналогічну ситуацію можна спостерігати і щодо Ірану, який, здійснивши воєнну інтервенцію в Сирії і діючи “в тандемі” з Росією, здавалось би, досяг усіх основних цілей. Режим Б. Асада було збережено, як було збережено і “наземний міст” з Ірану до “Хезболли” в Лівані. Більш того, Тегерану вдалось розширити зону свого впливу в Сирії до самого кордону з Ізраїлем на Голанських висотах. Водночас не можна не бачити того, що внаслідок війни Сирія виявилась настільки фрагментованою, що вже не підлягає відновленню як унітарна держава. Важливо й те, що участь Ірану у війні в Сирії стала фактором іранської внутрішньої політики. В умовах економічної кризи, яку зараз переживає країна, дедалі більше іранців висловлюють різке незадоволення великими витратами панівного режиму на інтервенціоністську політику Ісламської Республіки Іран (ІРІ) за кордоном, передусім у Сирії. За деякими даними, станом на середину 2018 р. Тегеран витратив не менш ніж 30 млрд. доларів на економічну та військову допомогу уряду Б. Асада [Daragani 2018].

Ще одним прикладом авантюрної інтервенціоністської політики регіональних сил стала воєнна операція міжарабської коаліції під проводом Саудівської Аравії в Ємені. Як було показано вище, за майже чотири роки війни коаліції вдалося досягти лише певних тактичних переваг, але вирішальна перемога усе ще залишається недосяжною. Між тим масовані ракетно-бомбові удари саудівської авіації по об'єктах еменської інфраструктури, а також блокада силами ВМС коаліції еменських морських портів значною мірою сприяли виникненню безпрецедентної гуманітарної кризи в цій країні. Триває процес поступової дезінтеграції Ємену як унітарної держави. Для країн-учасниць коаліції, передусім Саудівської Аравії, ця війна стала важким фінансовим тягарем. За даними західних джерел, один день воєнної операції в Ємені обходиться саудівській казні в середньому у 200 млн. доларів США [Ottaway 2015].

Таким чином, можна зробити висновок, що в тих випадках, коли регіональні актори, вдаючись до прямого воєнного втручання в локальні конфлікти, ставлять перед собою широкі політичні цілі, ціна такого втручання виявляється занадто високою, а здобуті воєнні перемоги перетворюються на піррові перемоги.

Досить часто недалекоглядна та егоїстична політика регіональних гравців у країнах, охоплених громадянськими війнами, призводить до подальшого загострення

ситуації в зоні конфлікту і вступає в суперечність з інтересами їхніх глобальних партнерів. Як приклад можна навести ситуацію в Сирії, де дії Туреччини, Саудівської Аравії та Катару об'єктивно суперечать інтересам США, а дії тієї ж Туреччини та Ірану не завжди збігаються з інтересами Росії. При цьому регіональні держави прагнуть перекласти відповідальність за наслідки своїх дій та політичне урегулювання конфліктів на глобальних акторів. У результаті останні стали дедалі більше перетворюватися з регуляторів регіональних конфліктів на заручників регіональних еліт, а самі конфлікти постають своєрідними вирвами, які поглинають увагу, ресурси та військові сили зовнішніх гравців (регіональних та глобальних) [Аксененко 2017, 13–14, 16].

Як вже зазначалось, в останні роки **Близький Схід перетворився на арену запеклого суперництва провідних глобальних та регіональних гравців за владу та сфери впливу.** У кожній з провідних держав БС є свої національні інтереси, які нерідко вступають у суперечність з інтересами інших глобальних та регіональних сил. Це стосується, зокрема, чотирьох провідних регіональних гравців – Ірану, Туреччини, Саудівської Аравії та Ізраїлю. Між ними протягом тривалого часу існували складні взаємовідносини, які періодично проходили етапи гострих криз. Безперечно, ця “історична спадщина” дається взнаки дотепер, позначаючись на характері їхніх нинішніх взаємин. Привертає увагу й те, що з чотирьох згаданих акторів лише Саудівська Аравія є арабською країною. Досить довга історія непростих взаємовідносин Ірану, Туреччини та Ізраїлю з арабським світом пояснює те, що й сьогодні зберігається суттєва дистанція між арабськими та неарабськими державами регіону. Прагнучи лідерства, Туреччина та Іран демонструють в останні роки підвищену активність в арабському світі, спираючись на місцевих гравців і намагаючись маніпулювати окремими етнічними та конфесійними групами. Більшість арабських режимів сприймають таку активність як виклик своїй безпеці.

Загалом для сучасної близькосхідної геополітики характерною є примхлива мозаїка взаємовідносин кооперації та суперництва між провідними гравцями. З одного боку, зберігаються і навіть посилюються старі лінії протистояння. З другого боку, з'являються нові лінії поділу, і зокрема між вчорашніми союзниками. Йдеться передусім про суперництво тандемів Саудівська Аравія – ОАЕ та Туреччина – Катар, протистояння Саудівської Аравії та Катару, або справжню боротьбу за виживання між салафізмом/джихадизмом та арабськими країнами [Саммаск 2017, 70–71]. Водночас останнім часом спостерігається тенденція до зближення колишніх антагоністів. Це можна бачити на прикладах певної взаємодії Росії з Туреччиною та Ізраїлем у Сирії, зближення Туреччини з Ізраїлем, а також певного порозуміння між Ізраїлем та Саудівською Аравією. Як показує досвід, такі альянси є ситуативними і досить крихкими, оскільки в їхній основі лежить не принципова схожість інтересів, а тактичні міркування, наприклад наявність спільного ворога.

Як справедливо вважають міжнародні аналітики, критично важливими для формування нового балансу регіональної безпеки на БС є чотири діади суперників: США – Росія, США – Іран, Ізраїль – Іран та Саудівська Аравія – Іран. Імовірність зниження напруги в цих діадах на сучасному етапі оцінюється експертами як дуже низька [Bahout 2018, 109].

Стан взаємодії та суперництва США та РФ на Близькому Сході визначається сьогодні значною мірою загальною глибокою кризою у двосторонніх відносинах, пов'язаною, серед іншого, з протистоянням двох держав у питанні агресивної політики Росії щодо України. За оцінками багатьох міжнародних аналітиків, на сучасному етапі російсько-американські відносини досягли найнижчої позначки з часів “холодної війни”. У Стратегії національної оборони США, оприлюдненій у січні 2018 р., Росію названо однією з п'яти головних загроз для національної безпеки Сполучених Штатів (іншими є КНР, КНДР, Іран та активність терористичних

угруповань). Як наголошується у документі, РФ, яка є “ревізійністською державою”, порушує кордони сусідніх країн і намагається “отримати право вето щодо рішень, які ухвалюються ними в економічній, дипломатичній та безпековій сферах”. Крім того, Росія, за оцінкою Пентагону, прагне установити повне регіональне домінування, зруйнувати НАТО та “змінити економічні та безпекові структури Європи та Близького Сходу на свою користь” [Summary of the 2018... 2018, 1, 2]. Що стосується Ірану, то його охарактеризовано як країну, яка продовжує “сіяти насильство” і залишається “найзначнішим викликом для безпеки Близького Сходу” [Summary of the 2018... 2018, 1].

На тлі глобальної кризи в американо-російських відносинах поле для конструктивної взаємодії двох держав на Близькому Сході максимально звузилось, а суперництво між ними набуває характеру жорсткого протистояння. А це, безперечно, негативно позначається на перспективах політичного урегулювання регіональних конфліктів і виходу з глибокої кризи, що охопила БС. Сьогодні простір суперечностей та розбіжностей між США та РФ на Близькому Сході є доволі великим, охоплюючи більшість ключових проблем регіону – від шляхів розблокування наявних воєнних напруженостей до формування нової регіональної системи безпеки.

Так, у сирійському питанні між Вашингтоном та Москвою існують глибокі суперечності щодо майбутнього облаштування Сирії, форми її державного устрою, а також ролі окремих регіональних сил та недержавних акторів. У січні 2018 р. на зустрічі у Вашингтоні представники США, Великої Британії, Франції, Йорданії та Саудівської Аравії (так звана “Група п’яти”) узгодили свої принципи майбутнього державного устрою Сирії. За даними ЗМІ, цей неофіційний документ передбачає перетворення Сирії на парламентсько-президентську республіку, децентралізацію країни та здійснення процесів реформування й повоєнної перебудови під зовнішнім контролем. Ці пропозиції були передані на розгляд представникам уряду Б. Асада та сирійської опозиції під час чергового раунду мирних переговорів, що відбувся наприкінці січня 2018 р. у Відні [Wintour 2018]. Як і слід було очікувати, проект мирного плану “Групи п’яти” викликав нервову реакцію з боку Дамаска та Москви, оскільки його положення суттєво не збігаються з їхнім баченням майбутнього облаштування Сирії. До цього слід додати, що протягом останнього року Вашингтон та його союзники послідовно проводили курс на повернення сирійського мирного процесу в рамки женевського та віденського форматів під егідою ООН.

Про наявність серйозних розбіжностей між Вашингтоном і Москвою свідчить і те, що останнім часом представники адміністрації Д. Трампа неодноразово робили заяви про те, що ані США, ані ЄС, ані їхні регіональні партнери не братимуть участі у відновленні зруйнованої сирійської інфраструктури на територіях, що контролюються режимом Б. Асада [Remarks by Secretary of State... 2018]. Вашингтон займає також жорстку позицію щодо військової присутності Ірану в Сирії. Після запровадження санкцій проти ІРІ США чинять постійний тиск на Москву, вимагаючи від неї переглянути своє співробітництво з Тегераном і вплинути на нього з метою кардинального скорочення іранської присутності в Сирії. Таким чином, в умовах загальної кризи у відносинах між США та Росією сирійський конфлікт не лише не сприяє зниженню напруженості, а й, навпаки, став своєрідним драйвером посилення розбіжностей між двома державами.

Суперництво між США та РФ не обмежується сирійським напрямом. Росія, окрилена військово-політичним успіхом у Сирії, недвозначно заявила про свої наміри проводити багатовекторну політику на Близькому Сході. При цьому вона намагається скористатися тим, що внаслідок непередбачуваної та імпульсивної політики адміністрації Д. Трампа у Вашингтона виникли серйозні розбіжності з низкою його ключових регіональних союзників. Як слушно зазначають з цього приводу аналітики Фонду Карнегі, “Росія опортуністично з’явилася в регіоні... з тим, щоб

здобути прихильність незадоволених союзників США та утвердити себе як незамінного посередника в стратегічно важливих конфліктах” [Cammack 2017, 71]. Слід визнати, що Москві справді вдалося поліпшити відносини з Єгиптом, Ізраїлем, Саудівською Аравією і Туреччиною. Останнім часом Росія виявляє також підвищену політико-дипломатичну активність на лівійському напрямі. Москва декларує курс на “рівнонаближеність” до усіх сторін лівійського конфлікту і демонструє готовність сприяти просуванню мирного політичного процесу в Лівії. Скориставшись сприятливою для себе кон’юнктурою, РФ також спромоглася відчутно збільшити поставки озброєнь та військової техніки країнам БС. Російський портфель військових замовлень від держав регіону становив у 2017 р. 8 млрд. доларів [Akulov 2017].

Безсумнівно, така бурхлива активність Росії на Близькому Сході, коли вона посягає на сфери впливу США, не може не непокоїти Вашингтон. Думається, що, попри задеклароване президентом Д. Трампом бажання “тримати дистанцію” щодо неспокійного і малопередбачуваного регіону, яким є Близький Схід, сама логіка суперництва з Росією та загальна турбулентна обстановка на БС змусять його піти на повноцінну військово-політичну залученість США до близькосхідних справ.

В останні роки визначальним фактором геополітики на Близькому Сході виступає сунітсько-шиїтське протистояння, тон у якому задають, з одного боку, шиїтський Іран, а з другого – сунітська Саудівська Аравія. Переважна більшість мусульман світу – 85–90 % – належать до сунітської течії ісламу, яка є основною, ортодоксальною, тоді як 10–15 % – до шиїтської (від арабського *ши’а* – група, партія, секта). Слід відзначити, що на Близькому Сході співвідношення прихильників цих двох напрямів у мусульманському населенні є дещо іншим – суніти становлять понад 60 % усіх мусульман, а шиїти – близько 40 %. До країн БС, у яких шиїти становлять більшість або значну меншість мусульманського населення, належать Іран (90–95 %), Бахрейн (65–70 %), Ірак (60 %), Ліван (45–55 %), Ємен (35–40 %), Кувейт (20–25 %), Сирія (15–20 %) та Саудівська Аравія (10–15 %) [Mapping the Global Muslim... 2009, 10]. В Ірані проживає сьогодні більш ніж третина загальної чисельності шиїтів у світі [Mapping the Global Muslim... 2009, 11].

В основі суперечностей між сунітами та шиїтами лежить різне бачення природи верховної влади в ісламській *уммі* (спільноті). Саме проблема влади спричинила ще в VII ст. розкол у мусульманському світі. Шиїти визнають єдино законними наступниками пророка Мухаммеда та спадкоємцями влади в уммі його двоюрідного брата та зятя Алі ібн Абі Таліба та нащадків Алі по чоловічій лінії. Головною догмою шиїтського ісламу є вчення про імамат, в основі якого лежить уявлення про божественну природу верховної влади. У шиїзмі аятола – це намісник Аллаха, який вважається представником “прихованого імама” (Мухаммеда аль-Махді), що заміщує його на період до його повернення. Між тим суніти виходять з того, що главою умми є духовний та світський лідер, який призначається або обирається людьми. Вони шанують чотирьох “праведних халіфів”, але не визнають династію Алі. Для сунітів шиїтське розуміння функції імама як посередника між Богом та людиною є неприпустимим, оскільки вони дотримуються концепції прямого поклоніння Аллаху, без посередників. У сунізмі інститут духовенства позбавлений містичного ореолу. Суніти сприймають імама як звичайного релігійного діяча, який заслужив авторитет своїми богословськими знаннями і є керівником ритуалу молитви.

Першим поштовхом до загострення сунітсько-шиїтських суперечностей на Близькому Сході, які протягом більшої частини XX ст. перебували у “сплячому стані”, стала ісламська революція 1979 р. в Ірані. У цій країні утвердився теократичний режим аятоли Хомейні, який проголосив “експорт ісламської революції” одним з базових принципів зовнішньої політики ІРІ. Перемога революції в Ірані ознаменувала початок боротьби в регіоні БС між двома проектами ісламського фундаменталізму. Саме тоді було закладено основу для радикального розколу між консервативно-

охоронним сунітським фундаменталізмом, полюсом якого стала Саудівська Аравія, та революційним шіїтським фундаменталізмом, центром якого став Іран [Кузнецов 2014, 147]. Прагнення іранського лідера аятоли Хомейні поширити іранську модель на арабські держави БС надовго сформувало у свідомості керівної саудівської еліти ворожий образ Ірану.

Роль потужного детонатора, що викликав подальше поглиблення сунітсько-шіїтського протистояння, відіграли воєнне вторгнення США в Ірак у 2003 р. та подальша окупація цієї країни, що призвела до затяжної іракської війни. Слід відзначити, що Ірак є колыскою шіїзму і саме тут розташовані головні шіїтські святині. Попри це, політична влада на території сучасного Іраку, починаючи з часів Арабського халіфату і закінчуючи періодом С. Хусейна, завжди належала сунітській меншості. Держава незмінно проводила політику конфесійної та етнічної дискримінації щодо переважної більшості населення – шіїтів та найбільшої етнічної меншини – курдів. З приходом американців ситуація в Іраку різко змінилась, але не на краще. Замість зруйнованих державних інститутів періоду С. Хусейна було сформовано нову політичну систему, яка стала результатом механічного перенесення на іракський ґрунт принципів і механізмів західної демократії. Це дало змогу шіїтам за підтримки американців зайняти панівні позиції на політичній арені та захопити основні владні важелі, відтіснивши сунітів на другий план. З тих пір керівна шіїтська більшість в Іраку проводить відверто дискримінаційну політику щодо сунітів.

Здійснивши збройну інтервенцію до Іраку, Вашингтон мимоволі відкрив “скриню Пандори”. Іракська війна мала вкрай негативні наслідки для Іраку, регіону БС у цілому та для самих США. Вона призвела до кардинальної дестабілізації ситуації всередині країни, ескалації силового сунітсько-шіїтського протиборства, перетворення Іраку на розсадник міжнародного тероризму. У регіональному масштабі іракська криза спричинила різке порушення балансу сил і дестабілізацію обстановки в усьому регіоні БС, загострення етноконфесійних суперечностей, активізацію екстремістських терористичних організацій на кшталт “Аль-Каїди”, безпрецедентний сплеск антиамериканських настроїв в арабському світі.

Водночас унаслідок падіння режиму С. Хусейна в Багдаді перед Іраном відкрилось широке “вікно можливостей”, яким він вміло скористався. По-перше, прихід шіїтів до влади в Іраку став надихаючим прикладом для шіїтських общин у багатьох арабських державах і надав потужного імпульсу політичній активізації шіїтів, особливо в тих країнах, де вони зазнають дискримінації. Іран став систематично надавати морально-політичну та іншу підтримку своїм одновірцям в арабських державах у боротьбі за їхні права, розглядаючи це як важливий важіль тиску на своїх арабських опонентів. Саудівська Аравія та інші арабські монархії Перської затоки беззастовно сприймають таку політику Тегерана як підривну діяльність, що становить загрозу не лише для внутрішньополітичної стабільності цих країн, а й для самого існування монархічних режимів. Особливо болісно Ер-Ріяд сприймає будь-які “іранські підступи” в Бахреїні, Ємені та самій КСА. Слід зауважити, що саудівські шіїти мешкають переважно у Східній провінції, на території якої зосереджена більша частина нафтових покладів країни.

По-друге, Ірану вдалося у стислі строки налагодити досить тісні партнерські відносини з шіїтським урядом у Багдаді і значно посилити свої позиції в шіїтській общині Іраку. У результаті ця країна перетворилася з колишнього противника Ірану на його союзника. У цей же період остаточно сформувався стратегічний альянс Тегерана та Дамаска, що активно взаємодіяв на іракському та ліванському напрямках. Завдяки своєму молодшому партнеру “Хезболлі” Іран спромігся також суттєво посилити свій вплив у Лівані. “Хезболла” перетворилась на панівну політичну та військову силу в цій країні, здобувши право вето у процесі ухвалення ліванським

урядом будь-яких важливих рішень. Таким чином, можна було говорити про успішну реалізацію Тегераном проекту створення так званого “шиїтського півмісяця”, який, за його задумом, має простягатися від Ірану до узбережжя Середземного моря. До цього слід додати, що в період президентства М. Ахмадінежада (2005–2013 рр.) неоконсервативне керівництво ІРІ не приховувало своїх гегемоністських устремлінь на Близькому Сході, проводячи експансіоністську політику і прагнучи утвердження Ірану як регіональної наддержави. Саме в цей період в Ірані були прискорені роботи зі створення власної ядерної зброї та ракетних технологій.

Іранська зовнішня політика на БС дедалі більше сприймалась у столицях арабських сунітських держав як серйозна загроза регіональній безпеці та стабільності, як така, що має на меті забезпечити панівне становище Ірану в регіоні. В Ер-Ріяді, крім того, ця політика розглядається як прямий виклик авторитету Саудівської Аравії як лідера арабського світу та оплоту сунізму в регіоні, а також як намагання підірвати підвалини саудівської монархії.

Наприкінці 2000-х років сунітсько-шиїтське протистояння вийшло на якісно новий рівень, що дає змогу розрізняти в ньому два виміри: локальний та регіональний. На локальному рівні це протистояння розглядається як сутнісне, тоді як на регіональному відіграє інструментальну роль у боротьбі за геополітичне лідерство між Саудівською Аравією та Іраном. При цьому, як справедливо вважають російські експерти, еліти ІРІ та КСА “стратегічно не готові змиритися з роллю національних держав, відмовившись від релігійного месіанства в зовнішній політиці” [Аксененко 2017, 11].

У зазначений період арабські держави Перської затоки намагалися створити противагу іранській експансії через формування сунітського військово-політичного блоку, який мав би вибити Ірак та Сирію з орбіти впливу Ірану та завадити дестабілізації арабських монархій. Проте серйозною перешкодою на шляху реалізації цього проекту стало різне сприйняття ступеня іранської загрози країнами РСАДПЗ та їхня неготовність дотримуватись єдиної стратегії. Якщо для КСА та Бахрейну Іран є реальною загрозою, то Кувейт та Оман сприймають ІРІ набагато менш болісно і схильються до більш компромісних варіантів ведення справ з Тегераном.

З початком бурхливих подій “арабської весни” та виникненням у регіоні низки локальних збройних конфліктів ірано-саудівське протистояння набуло характеру жорсткої конфронтації, яка перетворилася, за влучним визначенням аналітиків Європейської ради з міжнародних відносин, на “центральну лінію битви в регіоні” та “вісь, навколо якої обертається регіональна політика” [Barnes-Dacey, Geranmayeh, Lovatt 2018, 1]. Західні ЗМІ та політологи охрестили цей конфлікт “ірано-саудівською холодною війною” та “новою близькосхідною холодною війною” [Fitch 2017]. Ця “холодна війна” ведеться сторонами на багатьох рівнях з метою посилення свого геополітичного, економічного та конфесійного впливу, а також забезпечення регіональної гегемонії.

Як зазначалось вище, на сучасному етапі центр ваги ірано-саудівського протистояння перемістився у площину локальних конфліктів, у яких геополітичні суперники беруть участь або безпосередньо, через пряме воєнне втручання (Іран у сирійському конфлікті, КСА та ОАЕ в єменському конфлікті), або опосередковано, через своїх союзників – недержавних акторів (КСА та Катар у Сирії, Іран у Ємені). Показовою в цьому плані була реакція сторін протистояння на народне повстання шиїтів у Бахреїні, яке спалахнуло в лютому 2011 р. під впливом “арабської весни”. Учасники мирних протестних акцій виступали під гаслами надання більшої політичної свободи та рівних прав шиїтській більшості населення Бахрейну, які згодом переросли у вимогу покласти кінець правлінню сунітської монархічної династії Аль-Халіфа. За цих умов на прохання короля Бахрейну Хамада ібн Іси аль-Халіфа Саудівська Аравія та ОАЕ в березні 2011 р. направили в цю країну свій військовий

контингент, за допомогою якого шиїтське повстання було досить швидко придушено. Як і слід було очікувати, усі держави-члени РСАДПЗ, а також Єгипет та Ємен підтримали воєнну акцію КСА та ОАЕ в Бахрейн, тоді як Іран та Ірак різко засудили її. Керівництво Саудівської Аравії та Бахрейн, зі свого боку, обвинуватило Іран у “підбурюванні” протестувальників у Манамі та “керуванні” протестами [Slackman 2011].

В останні роки під проводом Ірану з одного боку та Саудівської Аравії – з другого утворились дві протиборчі коаліції. До складу проіранської коаліції входять власне Іран, а також Ірак, Сирія та “Хезболла”, тоді як просаудівська коаліція складається з КСА, ОАЕ та Ізраїлю. Слід визнати, що на сучасному етапі Іран та його союзники мають відчутну перевагу над своїми суперниками. Просаудівській коаліції, попри усі її зусилля, так і не вдалося зупинити іранську експансію та змінити баланс сил на свою користь. Це пояснюється кількома чинниками.

По-перше, Іран довів свою здатність більш ефективно, ніж КСА, взаємодіяти зі своїми молодшими партнерами з числа недержавних акторів та використовувати їх для досягнення своїх цілей. Поступаючись за своїм звичайним військовим потенціалом не лише США та Ізраїлю, а й Саудівській Аравії, Тегеран обрав стратегію асиметричного стримування противників з метом нівелювання цього дисбалансу сили. Важливу роль у цій стратегії відіграє “Хезболла”, здатна завдавати ударів противникам Ірану на відстані від його території. Крім того, “Хезболла” та шиїтські парамілітарні угруповання з Іраку, Афганістану та Пакистану, які воювали в Сирії під загальним керівництвом іранських військових, продемонстрували досить високий рівень боєздатності та скоординованості дій. Між тим КСА та Катар обрали хибний курс, зробивши ставку на підтримку в сирійському та іракському конфліктах здебільшого радикальних ісламістських угруповань. При цьому Ер-Ріяд і Доха примудрилися конкурувати між собою, підтримуючи різні угруповання і, відповідно, розпорошуючи свої сили [Lynch 2018]. Ця політика виявилась контрпродуктивною і спрацювала проти інтересів самих арабських монархій.

По-друге, Іран майстерно використовує у своїх інтересах нові стратегічні можливості, які відкриваються перед ним у регіоні. Найяскравішими прикладами в цьому плані є посилення ІРІ свого впливу в Іраку після вторгнення США в цю країну та використання Тегераном ситуації в Ємені, де він, спираючись на свого союзника – хуситську “Ансаруллу”, “створює усі умови”, причому з мінімальними витратами, для того, щоб Саудівська Аравія та її союзники якнайдовше загрузли у трясині єменської війни [Barnes-Dacey, Geranmayeh, Lovatt 2018, 3].

По-третє, Іран досить вправно повертає собі на користь суперечності, які виникають у таборі його противників. Так, він сповна скористався можливостями, які з'явилися в нього у зв'язку з так званою катарською дипломатичною кризою, що спалахнула 5 червня 2017 р. і триває дотепер. У той день низка арабських та африканських держав, зокрема КСА, ОАЕ, Бахрейн, Єгипет та Ємен, оголосили про припинення дипломатичних відносин з Катаром (Йорданія знизила рівень свого дипломатичного представництва в Досі). Цими країнами було також призупинено повітряне сполучення з Катаром, а суднам під катарським прапором було заборонено заходити до їхніх портів. Саудівська Аравія, крім того, закрила кордон з Катаром, що викликало там ажіотажний попит на продукти харчування, оскільки переважна більшість продовольчих товарів доставлялись до Катару через територію КСА [Campbell 2017].

Країни-ініціатори бойкоту та часткової блокади Катару обвинуватили його в “підтримці тероризму”, втручанні у внутрішні справи арабських держав та просуванні екстремістської ідеології через ЗМІ. Крім того, Досі інкримінувались фінансова підтримка терористичних організацій “Аль-Каїда” та ДАІШ, а також дружні стосунки з Іраном [Nuruzzaman 2017].

В основі катарської дипломатичної кризи лежить конкуренція за лідерство в регіоні між Саудівською Аравією та Катаром. Бувши невеликою, але багатою державою, Катар став претендувати на виняткове місце в системі міжнародних відносин, прагнучи впливати на політичні процеси в арабських країнах. Незалежна зовнішня політика Дохи стала реальною перешкодою для КСА, яка намагається встановити власне політичне домінування в рамках стратегії “сунітського НАТО”. Крім того, для Саудівської Аравії, ОАЕ та Єгипту є неприйнятною фінансова підтримка Катаром радикальної ісламістської організації “Брати-мусульмани”, яка заборонена в цих країнах. Суттєвим подражнювачем для керівних режимів у низці арабських країн є також діяльність катарського телеканалу “Аль-Джазіра”. 23 червня 2017 р. уряду Катару було передано перелік вимог із 13 пунктів, серед яких варто виділити зниження рівня дипвідносин з Іраном, припинення військового співробітництва з Туреччиною та ліквідацію турецької військової бази в країні, закриття телеканалу “Аль-Джазіра” [What are the 13 demands...2017]. У відповідь катарська сторона назвала ці вимоги “нездійсненними та нереалістичними”.

Як і слід було очікувати, єдиними двома регіональними державами, які засудили бойкот Катару та підтримали його, були Іран і Туреччина. За погодженням з катарською стороною Анкара відразу після початку катарської дипломатичної кризи почала нарощувати свою присутність на турецькій військовій базі в Катарі. Станом на кінець 2017 р. чисельність турецького військового контингенту на згаданій базі становила понад 3000 осіб [Bekdil 2017]. Щодо Ірану, то він у перші дні після початку катарської кризи постачав вантажними літаками до Катару значні партії овочів, фруктів та яловичини. Вже в серпні 2017 р. дві держави відновили дипломатичні відносини в повному обсязі, що надало імпульсу подальшому розвитку торговельно-економічного співробітництва між ними [Qatar: Governance... 2019]. У цей же період Ірану вдалося також поліпшити свої двосторонні відносини з Туреччиною.

Таким чином, внаслідок саудівсько-катарського конфлікту Тегеран здобув додаткові політичні дивіденди, тоді як Ер-Ріяд зазнав відчутних втрат. КСА власними руками підштовхнула Катар в обійми Ірану та Туреччини, а її відносини з Анкарою ще більше погіршилися. Як слушно зауважує з цього приводу американський дослідник Марк Лінч, бойкот і блокада Катару обернулися проти самої Саудівської Аравії. Катар виявився “більш стійким”, ніж очікувалось, відносини Ер-Ріяду з Вашингтоном погіршились, а спробам стримати Іран було завдано значної шкоди [Lynch 2018].

У результаті на нинішньому етапі проіранський блок видається більш монолітним та дієздатним, ніж антиіранський альянс, який навіть важко назвати “сунітським блоком”. Єгипет, незважаючи на щедрі фінансові допомоги, яку він дістає в останні роки від КСА, та тиск із боку Ер-Ріяду, постійно ухиляється від активної участі у згаданій коаліції. Внаслідок недалекоглядної політики Саудівської Аравії, яка ініціювала бойкот і блокаду Катару, цю країну було втрачено як учасника антиіранського альянсу, а всередині РСАДПЗ стався глибокий розкол. Блокування Ізраїлю з КСА та ОАЕ має ситуативний характер і базується на наявності в учасників альянсу спільного ворога – Ірану. Для Ізраїлю, на переконання його керівництва, Іран становить екзистенційну загрозу, оскільки прагне його знищення. Особливу тривогу викликають у Тель-Авіва підтримка Тегераном ворожих Ізраїлю організацій, насамперед “Хезболли”, наявність в ІРІ значного військового потенціалу, збереження в нього можливості відновити проект створення ядерної зброї, а також активна розробка ним ракетної програми.

Важливо відзначити, що, навіть за наявності в Ізраїлю та арабських монархій Перської затоки обопільного бажання поглиблювати взаємодію на антиіранській основі, таке співробітництво має певні обмеження. Так, деякі західні аналітики висловлюють обґрунтовані сумніви з приводу того, що Ер-Ріяд буде здатний забезпечити

необхідну громадську підтримку та регіональне дипломатичне прикриття для нормалізації дипломатичних відносин з Ізраїлем та проведення спільних воєнних операцій за відсутності реального прогресу в палестино-ізраїльському мирному процесі [Barnes-Dacey 2018, 5]. Водночас інші експерти вважають, що в нинішньому близькосхідному контексті значна частина арабських сунітських держав відчують серйозну загрозу своїй ідентичності в особі шіїтського Ірану, що не лише підштовхує їх до спільних дій з Ізраїлем, а й зумовлює можливість зближення з ним навіть за відсутності розв'язання палестинської проблеми [Звягельская 2018, 28–29].

Слід відзначити, що Ізраїль, Саудівську Аравію та ОАЕ об'єднує переконання в тому, що Ірану можна протистояти лише за допомогою сили. Вони розглядають будь-які спроби взаємодіяти з цією країною дипломатичними методами як марні та навіть небезпечні [Barnes-Dacey 2018, 4]. Головним чинником, який надає цим країнам впевненості у правильності обраної позиції, є моральна підтримка з боку США. Як зазначалось вище, адміністрація Д. Трампа проголосила протидію гегемоністським устремлінням Ірану як один з головних пріоритетів своєї близькосхідної політики. Так що Вашингтон та його регіональні партнери виявилися одностайними у своїх підходах до іранського питання. КСА та ОАЕ підтримали висунуту США ідею формування вищезгаданого “арабського НАТО” (MESA), але перспективи його створення видаються поки що вельми проблематичними з огляду на розкол, що стався всередині РСАДПЗ. При цьому нинішні учасники сунітського альянсу розраховують на те, що Вашингтон перейде від антиіранської риторики до конкретних справ і надасть їм дієву військову підтримку. Попри непередбачуваність президента Д. Трампа та його небажання надавати таку підтримку, Тель-Авів та Ер-Ріяд не полишають своїх намірів втягнути США в повномасштабне протиборство з Іраном.

Таким чином, глобальні гравці США та Росія опинились по різні боки в ірано-саудівському протистоянні. Вашингтон демонстративно підтримує антиіранський альянс, тоді як РФ, здійснивши воєнну інтервенцію до Сирії, відразу набула статусу військового партнера Ірану, Сирії та “Хезболли”. Внаслідок цих недалекоглядних дій США та РФ основна лінія розколу на Близькому Сході ще більше поглибилась, а градус напруги дедалі зростає.

Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити такі висновки:

1. Сучасна геополітична криза є важливою складовою загальної глибокої кризи на Близькому Сході і має багатоаспектний характер.
2. Яскравим виявом цієї кризи є наявність у регіоні низки локальних збройних конфліктів. Характерними рисами цих конфліктів є їхня гібридність, асиметричність, здатність “продукувати метастази” та висока резистентність до політико-дипломатичного урегулювання.
3. На тлі конфлікту в Сирії та ірано-саудівського протистояння палестино-ізраїльський конфлікт тимчасово втратив свою центральну роль у контексті регіональної безпеки на Близькому Сході і фактично відійшов на другий план.
4. Важливим аспектом геополітичної кризи на БС є масштабна гуманітарна криза, спричинена конфліктами в Сирії та Ємені.
5. Відбулися суттєві зрушення в геополітичному балансі сил на БС як на рівні глобальних, так і регіональних акторів. Спостерігаються також зміни у співвідношенні сил між глобальними та регіональними гравцями на користь останніх. Дедалі частіше регіональні актори використовують своїх глобальних союзників у власних інтересах, нав'язуючи їм свій порядок денний. У результаті глобальні гравці перетворюються з регуляторів регіональних конфліктів на заручників регіональних еліт.
6. Ще одним дестабілізаційним фактором на БС є стрімке зростання в останні роки кількості збройних недержавних акторів (ЗНА) та активна участь багатьох з них у регіональних конфліктах.

7. Тривожною тенденцією в сучасній політиці глобальних та регіональних акторів на Близькому Сході є поширена практика нехтування загальноновизнаними нормами міжнародної поведінки. Дедалі частіше перевага віддається ними військовій силі як засобу впливу та розв'язання спірних питань.

8. В останні роки Близький Схід перетворився на арену запеклого суперництва провідних глобальних та регіональних гравців за владу та сфери впливу. Центром ваги цього суперництва перемістився у площину регіональних конфліктів. Характерною особливістю поведінки провідних акторів є саме їхня активна залученість, а інколи й пряме силове втручання в перебіг нових збройних конфліктів на Близькому Сході з метою розв'язання власних завдань.

9. Критично важливими для формування нового балансу регіональної безпеки на БС є чотири діади суперників: США – Росія, США – Іран, Ізраїль – Іран та Саудівська Аравія – Іран. Імовірність зниження напруги в цих діадах на нинішньому етапі оцінюється експертами як дуже низька.

10. На тлі глобальної кризи в американо-російських відносинах простір для конструктивної взаємодії двох держав на Близькому Сході максимально звузився, а суперництво між ними набуває характеру жорсткого протистояння.

11. В останні роки визначальним фактором геополітики на Близькому Сході виступає сунітсько-шіїтське протистояння, яке уособлюється сьогодні протиборством між шіїтським Іраном та сунітською Саудівською Аравією. У вирву цього протистояння втягнуто чимало провідних акторів на БС, включаючи США та РФ, що робить його найнебезпечнішим дестабілізаційним фактором у регіоні.

12. Сьогодні ми спостерігаємо колапс старого регіонального порядку на Близькому Сході, на зміну якому приходять анархія та “антипорядок”.

13. Вкрай актуальним для Близького Сходу питанням є формування тут колективної системи безпеки, але нинішня ситуація в регіоні та поведінка провідних гравців не дають підстав розраховувати на створення такої системи в осяжному майбутньому.

¹ У рамках цієї статті поняття “Близький Схід” охоплює географічний регіон, що простирається від Ірану на сході до Марокко на заході.

² “Хезболла” – шіїтська радикальна ісламістська політична партія та воєнізована організація, що базується в Лівані і виступає за створення в цій країні ісламської теократичної держави на зразок Ірану.

ЛІТЕРАТУРА

Аксененок А. Г., Звягельская И. Д., Кузнецов В. А., Наумкин В. В., Сухов Н. В. **Ближний Восток: тьма перед новым рассветом? Региональные конфликты и будущее глобального мира.** Доклад международного дискуссионного клуба “Валдай”. Москва, 2017.

Астанинский процесс // **Посольство Республики Казахстан в Российской Федерации.** 2018. URL: https://kazembassy.ru/rus/mnogostoronnee_sotrudnichestvo/astaninskii_process/ (дата звернення: 28.01.2019).

Басисини А. Имитация примирения. Конгресс сирийского национального диалога обернулся скандалом // **РБК газета.** 2018. URL: <https://www.rbc.ru/newspaper/2018/01/31/5a7072bf9a794737e52e16a2> (дата звернення: 30.01.2019).

Болдырев О. Сирийский конгресс в Сочи: диалог без ясных результатов // **ВВС News. Русская служба.** 2018. URL: <https://www.bbc.com/russian/features-42882017> (дата звернення: 30.01.2019).

Звягельская И., Кузнецов В., Наумкин В. **Россия на Ближнем Востоке: гармония полифонии.** Доклад международного дискуссионного клуба “Валдай”. Москва, 2018.

Из России з поддержкой. Как российские военные помогали бороться с терроризмом в Сирии // **ТАСС, специальный проект**. 2016. URL: <https://tass.ru/spec/syria> (дата звернення: 25.01.2019).

Кортунов А. Из Астаны в Женеву с остановкой в Сочи? // **Российский совет по международным делам**. 2017. URL: <http://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/analytics/iz-astanu-v-zhenevu-s-ostanovkoju-v-sochi/> (дата звернення: 28.01.2019).

Кузнецов А. А. О влиянии шиитско-суннитских противоречий на ближневосточную ситуацию // **Вестник МГИМО-Университета**, 2014, № 3.

Ларин В. Большая игра: интересы Пекина на Ближнем Востоке // **Международный дискуссионный клуб “Валдай”**. 2018. URL: <http://ru.valdaiclub.com/a/highlights/interesny-pekina-na-blizhnem-vostoke/> (дата звернення: 05.02.2019).

Минобороны подвело итоги операции в Сирии // **ТАСС**. 2018. URL: <https://tass.ru/armiya-i-ork/5479447> (дата звернення: 25.01.2019).

Наумкин В. В., Кузнецов В. А., Сухов Н. В., Звягельская И. Д. **Ближний Восток в эпоху испытаний: травмы прошлого и вызовы будущего**. Доклад международного дискуссионного клуба “Валдай”. Москва, 2016.

Петров И. МВД: за террористов в Сирии воюют до 3,5 тысяч россиян // **Российская газета**. 2016. URL: <https://rg.ru/2016/03/17/mvd-na-storone-terroristov-v-sirii-i-irake-voiuut-do-35-tys-rossiiian.html> (дата звернення: 25.01.2019).

Протокол к Соглашению между Российской Федерацией и Сирийской Арабской Республикой о размещении авиационной группы Вооруженных Сил Российской Федерации на территории Сирийской Арабской Республики от 26 августа 2015 г. (ратифицирован Федеральным законом от 26.07.2017 № 181-ФЗ) // **Консорциум “Кодекс”**. URL: <http://docs.cntd.ru/document/420389891> (дата звернення: 25.01.2019).

Подписан закон о ратификации Соглашения между Россией и Сирией о расширении пункта материально-технического обеспечения ВМФ России в районе порта Тартус // **Президент России**. 2017. URL: <http://kremlin.ru/acts/news/56562> (дата звернення: 25.01.2019).

Путин назвал основную задачу российских военных в Сирии // **Интерфакс**. 2015. URL: <https://www.interfax.ru/russia/472593> (дата звернення: 22.01.2019).

Резолюция 2254 (2015), принятая Советом Безопасности на его 7588-м заседании 18 декабря 2015 года // **ООН. Совет Безопасности**. URL: [https://undocs.org/ru/S/RES/2254\(2015\)](https://undocs.org/ru/S/RES/2254(2015)) (дата звернення: 28.01.2019).

Akulov A. Russia’s Arms Sales to Middle East Countries Spike to Record-High Levels // **Strategic Culture Foundation**. 2017. URL: <https://www.strategic-culture.org/news/2017/11/18/russia-arms-sales-middle-east-countries-spike-record-high-levels.html> (дата звернення: 10.02.2019).

Al-Haj A., Hendawi H. Turmoil in Yemen escalates as Saudi Arabia bombs rebels // **AP News**. 2015. URL: <https://apnews.com/3291632f34f140e9877b3566028da54a> (дата звернення: 20.01.2019).

Alam K. How China is Developing Links with Syria // **News Deeply – Syria Deeply**, 2017. URL: <https://www.newsdeeply.com/syria/community/2017/08/04/how-china-is-developing-links-with-syria> (дата звернення: 05.02.2019).

Area under control or influence of each major faction in Syria // **Syrian Civil War Map**, 2019. URL: <https://syriancivilwarmap.com/war-statistics/> (дата звернення: 30.01.2019).

Bahout I. et al. **Arab Horizons. Pitfalls and Pathways to Renewal**. Carnegie Endowment for International Peace, Washington, D.C., 2018.

Bakr A. Qatar runs covert desert training camp for Syria rebels // **Reuters**. 2014. URL: <https://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-syria/qatar-runs-covert-desert-training-camp-for-syrian-rebels-idUSKCN0JA1BX20141126> (дата звернення: 20.01.2019).

Barnes-Dacey J., Geranmayeh E., Lovatt H. **The Middle East’s New Battle Lines. Policy Brief**. The European Council on Foreign Relations. London, 2018.

Bekdil B. E. “Nothing more natural”: Turkey – Qatar procurement business flourishes // **Defense News**. 2017. URL: <https://www.defensenews.com/industry/2017/12/13/nothing-more-natural-turkey-qatar-procurement-business-flourishes/> (дата звернення: 14.02.2019).

Borger J., Shaheen K. Russia accused of war crimes in Syria at UN Security Council session // **The Guardian**. 2016. URL: <https://www.theguardian.com/world/2016/sep/25/russia-accused-war-crimes-syria-un-security-council-aleppo> (дата звернення: 5.02.2019).

Cammack P. et al. **Arab Fractures: Citizens, States, and Social Contracts.** Carnegie Endowment for International Peace. Washington, D.C., 2017.

Campbell J. Arab nations cut ties with Qatar in new Mideast crisis // **AP News.** 2017. URL: <https://apnews.com/8257ce650e224188a1884e34eabb5e90> (дата звернення: 14.02.2019).

China is largest foreign investor in the Middle East // **Middle East Monitor.** 2017. URL: <https://www.middleeastmonitor.com/20170724-china-is-largest-foreign-investor-in-middle-east/> (дата звернення: 5.02.2019).

Daragani B. Iran wants to stay in Syria forever // **Foreign Policy.** 2018. URL: <https://foreignpolicy.com/2018/06/01/iran-wants-to-stay-in-syria-forever/> (дата звернення: 9.02.2019).

Doucet L. Syria peace talks: Armed groups come from the cold // **BBC News.** 2018. URL: <https://www.bbc.com/news/world-38712444> (дата звернення: 28.01.2019).

El-Deek S. Blurring the border, Turkey deepens roots in northern Syria // **AP News.** 2018. URL: <https://apnews.com/3adcaa2b9b214465bb9e61d8427ab774> (дата звернення: 24.01.2019).

Fact Sheet // **National Coalition of Syrian Revolution and Opposition Forces.** 2019. URL: <http://en.etilaf.org/about-us/fact-sheet.html> (дата звернення: 24.01.2019).

Fitch A. Iran-Saudi Cold War Intensifies as Militant Threat Fades // **The Wall Street Journal.** 2017. URL: <https://www.wsj.com/articles/iran-saudi-cold-war-intensifies-as-militant-threat-fades-1509917926> (дата звернення: 14.02.2019).

Fraihat I., Issaev L. Russia Doesn't Solve Conflicts, It Silences Them // **Foreign Policy.** 2018. URL: <https://foreignpolicy.com/2018/06/12/russia-doesnt-solve-conflicts-it-silences-them/> (дата звернення: 28.01.2019).

Half the population of Yemen at risk of famine: UN emergency relief chief // **UN News.** 2018. URL: <https://news.un.org/en/story/2018/10/1023962> (дата звернення: 10.01.2019).

Hubbard B. As U.S. Exits Syria Mideast Faces a Post-American Era // **The New York Times.** 2019. URL: <https://www.nytimes.com/2019/01/11/world/middleeast/syria-withdraw-mideast-us.html> (дата звернення: 30.01.2019).

Iran exports to China nears \$20bln in 11 months // **The Iran Project.** 2018. URL: <https://theiranproject.com/blog/2018/12/25/iran-exports-to-china-nears-20bln-in-11-months/> (дата звернення: 5.02.2019).

Iranian involvement in the Syrian Civil War // **Wikipedia.** 2019. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Iranian_involvement_in_the_Syrian_Civil_War (дата звернення: 15.01.2019).

Joint Statement by the Presidents of the Republic of Turkey, the French Republic, the Russian Federation and the Chancellor of the Federal Republic of Germany, Istanbul, 27 October 2018 // **Elysee.** 2018. URL: <https://www.elysee.fr/emmanuel-macron/2018/10/27/joint-statement-by-the-presidents-of-the-republic-of-turkey-the-french-republic-the-russian-federation-and-the-chancellor-of-the-federal-republic-of-germany> (дата звернення: 27.01.2019).

Karam Z. Despite enormous reconstruction costs, Syria vows to rebuild // **The Christian Science Monitor.** 2018. URL: <https://www.csmonitor.com/World/Middle-East/2018/1003/Despite-enormous-reconstruction-costs-Syria-vows-to-rebuild> (дата звернення: 29.01.2019).

Khalaf R., Smith A. F. Qatar bankrolls Syrian revolt with cash and arms // **The Financial Times.** 2013. URL: <http://ig-legacy.ft.com/content/86e3f28e-be3a-11e2-bb35-00144feab7de#axzz5gxdmeWx6> (дата звернення: 17.01.2019).

Lynch M. The New Arab Order. Power and Violence in Today's Middle East // **Foreign Affairs,** 2018, No. 5. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/middle-east/2018-08-13/new-arab-order> (дата звернення: 14.02.2019).

Mapping the Global Muslim Population. A Report on the Size and Distribution of the World's Muslim Population. Pew Research Center, Washington, D.C., 2009.

McKernan. Jerusalem latest: Palestinians will not accept any US role in peace process "from now on", says Mahmud Abbas // **Independent.** 2017. URL: <https://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/jjerusalem-latest-updates-mahmoud-abbas-palestinian-israel-us-middle-east-peace-process-palestine-a8107036.html> (дата звернення: 14.01.2019).

Nuruzzaman M. Saudi rift with Qatar exposes growing division in the anti-Iran alliance // **The Conversation.** 2017. URL: <https://theconversation.com/saudi-rift-with-qatar-exposes-growing-division-in-the-anti-iran-alliance-78894> (дата звернення: 14.02.2019).

Orozobekova C. Russia Loses Seat at the UN Human Rights Council // **The Diplomat.** 2016. URL: <https://thediplomat.com/2016/10/russia-loses-seat-at-the-un-human-rights-council/> (дата звернення: 6.02.2019).

Ottaway D. Saudi Arabia's Yemeni Quagmire // **Wilson Center**. 2015. URL: <https://www.wilsoncenter.org/publication/saudi-arabias-yemeni-quagmire> (дата звернення: 10.02.2019).

Outbreak update – Cholera in Yemen, 19 July, 2018 // **WHO regional office for the Eastern Mediterranean**. 2018. URL: <http://www.emro.who.int/pandemic-epidemic-diseases/cholera/outbreak-update-cholera-in-yemen-19-july-2018.html> (дата звернення: 12.01.2019).

Qatar: Governance, Security and U.S. Policy. Congressional Research Service, Washington, D.C., 2019.

Remarks by President Trump on the Joint Comprehensive Plan of Action // **The White House**. 2018. URL: <https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/remarks-president-trump-joint-comprehensive-plan-action/> (дата звернення: 22.01.2019).

Remarks by Secretary of State Rex Tillerson on the Way Forward for the United States Regarding Syria // **U.S. Department of State**. 2018. URL: <https://www.state.gov/secretary/20172018/tillerson/remarks/2018/01/277493.htm> (дата звернення: 12.02.2019).

Resolution ES – 10/19 adopted by the General Assembly on 21 December 2017 on the status of Jerusalem // **United Nations General Assembly**. 2017. URL: http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/ES-10/19 (дата звернення: 15.01.2019).

Russian Military in Syria // **Airwars**. 2018. URL: <https://airwars.org/conflict/russian-military-in-syria/> (дата звернення: 5.02.2019).

Saab B. et al. Special Briefing: The far-reaching impacts of Trump's withdrawal from the Iran nuclear deal // **Middle East Institute**. 2018. URL: <https://www.mei.edu/publications/special-briefing-far-reaching-impacts-trumps-withdrawal-iran-nuclear-deal> (дата звернення: 23.01.2019).

Sands P., Maayeh S. Syrian rebels get arms and advice through secret command centre in Amman // **The National**. 2013. URL: <https://www.thenational.ae/world/syrian-rebels-get-arms-and-advice-through-secret-command-centre-in-amman-1.455590> (дата звернення: 20.01.2019).

Secretary Pompeo's Visit to the Gulf: Advancing Partnerships, Support for the Iran Pressure Campaign, and New Solutions to Regional Challenges. Fact Sheet // **U.S. Department of State**. 2019. URL: <https://www.state.gov/r/pa/prs/ps/2019/01/288429.htm> (дата звернення: 28.01.2019).

Sengupta K. Turkey and Saudi Arabia alarm the West by backing Islamist extremists the Americans had bombed in Syria // **Independent**. 2015. URL: <https://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/syria-crisis-turkey-and-saudi-arabia-shock-western-countries-by-supporting-anti-assad-jihadists-10242747.html> (дата звернення: 20.01.2019).

Situation Syria Regional Refugee Response // **UNHCR**. 2019. URL: <https://data2.unhcr.org/en/situations/syria> (дата звернення: 5.01.2019).

Slackman M. The Proxy Battle in Bahrain // **The New York Times**. 2011. URL: <https://www.nytimes.com/2011/03/20/weekinreview/20проxy.html> (дата звернення: 14.02.2019).

Smith H. L., Philp C., Parfitt T. Russia unleashes lethal aerial arsenal on Aleppo // **The Times**. 2016. URL: <https://www.thetimes.co.uk/article/russia-unleashes-lethal-aerial-arsenal-on-aleppo-q73c8dll3> (дата звернення: 5.02.2019).

Sokolsky R., Miller A. D. Trump's critics say leaving Syria means we lose. We already lost // **Carnegie Endowment for International Peace**. 2018. URL: <https://carnegieendowment.org/2018/12/21/trump-s-critics-say-leaving-syria-means-we-lose.-we-already-did-pub-78028> (дата звернення: 30.01.2019).

Statement by HR/VP Federica Mogherini on the announcement by US President Trump on Jerusalem // **European Union External Action**. 2017. URL: https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/36910/statement-hrvp-federica-mogherini-announcement-us-president-trump-jerusalem_en (дата звернення: 15.01.2019).

Summary of the 2018 National Defense Strategy of the United States of America. Sharpening the American Military's Competitive Edge. U.S. Department of Defense, Washington, D.C., 2018.

Syria crisis: NATO renews pledge amid Russia "escalation" // **BBC News**. 2015. URL: <https://www.bbc.com/news/world-europe-34471849> (дата звернення: 25.01.2019).

Syria Emergency // **UNHCR**. 2019. URL: <https://www.unhcr.org/syria-emergency.html> (дата звернення: 05.01.2019).

Syrian Interim Government // **Wikipedia**. 2019. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Syrian_Interim_Government (дата звернення: 25.01.2019).

Syria "worst man – made disaster since World War II" – UN rights chief // **UN News**. 2017. URL: <https://news.un.org/en/story/2017/03/553252-syria-worst-man-made-disaster-world-war-ii-un-rights-chief> (дата звернення: 07.01.2019).

U.S., allies demand Russia halt strikes outside ISIS areas // **The Daily Star Lebanon**. 2015. URL: <http://www.dailystar.com.lb/News/Middle-East/2015/Oct-02/317416-us-allies-demand-russia-halt-syria-strikes-outside-isis-areas.ashx> (дата звернення: 26.01.2019).

Tarar U. Is Yemen Saudi Arabia's Ukraine? // **Daily Pakistan**. 2017. URL: <https://en.daily-pakistan.com.pk/opinion/is-saudi-arabia-committing-a-genocide-against-yemen/> (дата звернення: 07.01.2019).

Vakil S. China & Middle East: Regional Rebalancing // **Hoover Institution. The Caravan, Issue 1819**. 2018. URL: <https://www.hoover.org/research/china-middle-east-regional-rebalancing> (дата звернення: 06.02.2019).

Voting record on UNGA resolution A/RES/ES-10/19 // **United Nations. UNBISNET**. URL: <http://unbisnet.un.org:8080/ipac20/ipac.jsp?profile=voting&index=.VM&term=areses1019> (дата звернення: 15.01.2019).

What are the 13 demands given to Qatar? // **Gulf News Qatar**. 2017. URL: <https://gulfnews.com/world/gulf/qatar/what-are-the-13-demands-given-to-qatar-1.2048118> (дата звернення: 14.02.2019).

With \$2 billion investment plan, China signals its geopolitical interests in Syria // **AVIM – Center for Eurasian Studies**. 2017. URL: <https://avim.org.tr/en/Bulten/WITH-2-BILLION-INVESTMENT-PLAN-CHINA-SIGNALS-ITS-GEOPOLITICAL-INTERESTS-IN-SYRIA> (дата звернення: 07.02.2019).

Wintour P. UN envoy to attend Syria peace talks despite boycott // **The Guardian**. 2018. URL: <https://www.theguardian.com/world/2018/jan/28/un-envoy-attend-russia-backed-syria-peace-talks-sochi-despite-opposition-boycott> (дата звернення: 11.02.2019).

REFERENCES

Aksenenok A. G., Zvyagel'skaya I. D., Kuznetsov V. A., Naumkin V. V. and Sukhov N. V. (2017), *Blizhniy Vostok: t'ma pered novym rassvetom? Regional'nyye konflikty i budushcheye global'nogo mira*, Doklad mezhdunarodnogo diskussionnogo kluba "Valday", Moscow. (In Russian).

"Astaniyskiy protsess", in *Posol'stvo Respubliki Kazakhstan v Rossiyskoy Federatsii*, available at: https://kazembassy.ru/rus/mnogostoronnee_sotrudnichestvo/astaninskii_process/ (accessed January 28, 2019). (In Russian).

Basisini A. (2018), "Imitatsiya primireniya. Kongress siriyskogo natsional'nogo dialoga ober-nulsya skandalom", *RBK gazeta*, available at: <https://www.rbc.ru/newspaper/2018/01/31/5a7072bf9a794737e52e16a2> (accessed January 30, 2019). (In Russian).

Boldyrev O. (2018), "Siriyskiy kongress v Sochi: dialog bez yasnykh rezul'tatov", *BBC News, russkaya sluzhba*, available at: <https://www.bbc.com/russian/features-42882017> (accessed January 30, 2019). (In Russian).

Zvyagel'skaya I., Kuznetsov V. and Naumkin V. (2018), *Rossiya na Blizhnem Vostoke: garmoniya polifonii*, Doklad mezhdunarodnogo diskussionnogo kluba "Valday", Moscow. (In Russian).

"Iz Rossii z podderzhkoy. Kak rossiyskiye voyennyye pomogali borot'sya s terrorizmom v Sirii" (2016), *TASS, spetsial'nyy proyekt*, available at: <https://tass.ru/spec/syria> (accessed January 25, 2019). (In Russian).

Kortunov A. (2017), "Iz Astany v Zhenevu s ostanovkoy v Sochi?", in *Rossiyskiy sovet po mezhdunarodnym delam*, available at: <http://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/analytics/iz-astany-v-zhenevu-s-ostanovkoy-v-sochi/> (accessed January 28, 2019). (In Russian).

Kuznetsov A. A. (2014), "O vliyaniy shiitsko-sunnitskikh protivorechiy na blizhnevostochnuyu situatsiyu", in *Vestnik MGIMO-Universiteta*, No. 3, pp. 146–155. (In Russian).

Larin V. (2018), "Bol'shaya igra: interesy Pekina na Blizhnem Vostoke", in *Mezhdunarodnyy diskussionnyy klub "Valday"*, available at: <http://ru.valdaiclub.com/a/highlights/interesy-pekinana-blizhnem-vostoke/> (accessed February 5, 2019). (In Russian).

"Minoborony podvelo itogi operatsii v Sirii" (2018), in *TASS*, August 22, available at: <https://tass.ru/armiya-i-opk/5479447> (accessed January 25, 2019). (In Russian).

Naumkin V. V., Kuznetsov V. A., Sukhov N. V. and Zvyagel'skaya I. D. (2016), *Blizhniy Vostok v epokhu ispytaniy: travmy proshlogo i vyzovy budushchego*, Doklad mezhdunarodnogo diskussionnogo kluba "Valday", Moscow. (In Russian).

Petrov I. (2016), “MVD: za terroristov v Sirii voyuyut do 3,5 tysyach rossiyan”, in *Rossiyskaya gazeta*, March 17, available at: <https://rg.ru/2016/03/17/mvd-na-storone-terroristov-v-sirii-i-irake-voiuut-do-35-tys-rossiiian.html> (accessed January 25, 2019). (In Russian).

“Protokol k Soglasheniyu mezhdru Rossiyskoy Federatsiy i Sirtiyskoy Arabskoy Respublikoy o razmeshchenii aviatsionnoy grupy Vooruzhennykh Sil Rossiyskoy Federatsii na territorii Sirtiyskoy Arabskoy Respubliki ot 26 avgusta 2015 g. (ratifitsirovan Federal'nym zakonom ot 26.07.2017 No. 181-F3)”, in *Konsortsium “Kodeks”*, available at: <http://docs.cntd.ru/document/420389891> (accessed January 25, 2019). (In Russian).

“Podpisan zakon o ratifikatsii Soglasheniya mezhdru Rossiiyey i Sirtiyei o rasshirenii punkta material'no-tekhnicheskogo obespecheniya VMF Rossii v rayone porta Tartus” (2017), in *Prezident Rossii*, December 29, available at: <http://kremlin.ru/acts/news/56562> (accessed January 25, 2019). (In Russian).

“Putin nazval osnovnyuyu zadachu rossiyskikh voyennykh v Sirii” (2015), in *Interfaks*, October 11, available at: <https://www.interfax.ru/russia/472593> (accessed January 22, 2019). (In Russian).

“Rezolyutsiya 2254, prinyataya Sovetom Bezopasnosti na ego 7588-m zasedanii 18 dekabrya 2015 goda” (2015), *OUN. Sovet Bezopasnosti*, available at: [https://undocs.org/ru/S/RES/2254\(2015\)](https://undocs.org/ru/S/RES/2254(2015)) (accessed January 28, 2019). (In Russian).

Akulov A. (2017), “Russia’s Arms Sales to Middle East Countries Spike to Record-High Levels”, in *Strategic Culture Foundation*, available at: <https://www.strategic-culture.org/news/2017/11/18/russia-arms-sales-middle-east-countries-spike-record-high-levels.html> (accessed February 10, 2019).

Alam K. (2017), “How China is Developing Links with Syria”, in *News Deeply – Syria Deeply*, available at: <https://www.newsdeeply.com/syria/community/2017/08/04/how-china-is-developing-links-with-syria> (accessed February 5, 2019).

“Area under control or influence of each major faction in Syria” (2019), in *Syrian Civil War Map*, available at: <https://syriancivilwarmap.com/war-statistics/> (accessed January 30, 2019).

Al-Haj A. and Hendawi H. (2015), “Turmoil in Yemen escalates as Saudi Arabia bombs rebels”, *AP News*, available at: <https://apnews.com/3291632f34f140e9877b3566028da54a> (accessed January 20, 2019).

Bahout I. et al. (2018), *Arab Horizons. Pitfalls and Pathways to Renewal*, Carnegie Endowment for International Peace, Washington, D.C.

Bakr A. (2014), “Qatar runs covert desert training camp for Syria rebels”, *Reuters*, available at: <https://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-qatar-syria/qatar-runs-covert-desert-training-camp-for-syrian-rebels-idUSKCN0JA1BX20141126> (assessed January 20, 2019).

Barnes-Dacey J., Geranmayeh E. and Lovatt H. (2018), *The Middle East’s New Battle Lines. Policy Brief*, The European Council on Foreign Relations, London.

Bekdil B. E. (2017), “‘Nothing more natural’: Turkey-Qatar procurement business flourishes”, *Defense News*, available at: <https://www.defensenews.com/industry/2017/12/13/nothing-more-natural-turkey-qatar-procurement-business-flourishes/> (accessed February 14, 2019).

Borger J. and Shaheen K. (2016), “Russia accused of war crimes in Syria at UN Security Council session”, *The Guardian*, available at: <https://www.theguardian.com/world/2016/sep/25/russia-accused-war-crimes-syria-un-security-council-aleppo> (accessed February 5, 2019).

Cammack P. et al. (2017), *Arab Fractures: Citizens, States, and Social Contracts*, Carnegie Endowment for International Peace, Washington, D.C.

Campbell J. (2017), “Arab nations cut ties with Qatar in new Mideast crisis”, *AP News*, available at: <https://apnews.com/8257ce650e224188a1884e34eabb5e90> (accessed February 14, 2019).

“China is largest foreign investor in the Middle East” (2017), *Middle East Monitor*, available at: <https://www.middleeastmonitor.com/20170724-china-is-largest-foreign-investor-in-middle-east/> (accessed February 5, 2019).

Daragani B. (2018), “Iran wants to stay in Syria forever”, *Foreign Policy*, available at: <https://foreignpolicy.com/2018/06/01/iran-wants-to-stay-in-syria-forever/> (accessed February 9, 2019).

Doucet L. (2018), “Syria peace talks: Armed groups come from the cold”, *BBC News*, available at: <https://www.bbc.com/news/world-38712444> (accessed January 28, 2019).

El-Deek S. (2018), “Blurring the border, Turkey deepens roots in northern Syria”, *AP News*, available at: <https://apnews.com/3adcaa2b9b214465bb9e61d8427ab774> (accessed January 24, 2019).

“Fact Sheet” (2019), in *National Coalition of Syrian Revolution and Opposition Forces*, available at: <http://en.etalaf.org/about-us/fact-sheet.html> (accessed January 24, 2019).

Fitch A. (2017), “Iran-Saudi Cold War Intensifies as Militant Threat Fades”, *The Wall Street Journal*, available at: <https://www.wsj.com/articles/iran-saudi-cold-war-intensifies-as-militant-threat-fades-1509917926> (accessed February 14, 2019).

Fraihat I. and Issaev L. (2018), “Russia Doesn’t Solve Conflicts, It Silences Them”, *Foreign Policy*, available at: <https://foreignpolicy.com/2018/06/12/russia-doesnt-solve-conflicts-it-silences-them/> (accessed January 28, 2019).

“Half the population of Yemen at risk of famine: UN emergency relief chief” (2018), *UN News*, available at: <https://news.un.org/en/story/2018/10/1023962> (accessed January 10, 2019).

Hubbard B. (2019), “As U.S. Exits Syria Mideast Faces a Post-American Era”, *The New York Times*, available at: <https://www.nytimes.com/2019/01/11/world/middleeast/syria-withdraw-mideast-us.html> (accessed 30 January, 2019).

“Iran exports to China nears \$20bln in 11 months” (2018), *The Iran Project*, available at: <https://theiranproject.com/blog/2018/12/25/iran-exports-to-china-nears-20bln-in-11-months/> (accessed February 5, 2019).

“Iranian involvement in the Syrian Civil War” (2019), *Wikipedia*, available at: https://en.wikipedia.org/wiki/Iranian_involvement_in_the_Syrian_Civil_War (accessed January 15, 2019).

“Joint Statement by the Presidents of the Republic of Turkey, the French Republic, the Russian Federation and the Chancellor of the Federal Republic of Germany, Istanbul, 27 October 2018” (2018), in *Elysee*, available at: <https://www.elysee.fr/emmanuel-macron/2018/10/27/joint-statement-by-the-presidents-of-the-republic-of-turkey-the-french-republic-the-russian-federation-and-the-chancellor-of-the-federal-republic-of-germany> (accessed January 27, 2019).

Karam Z. (2018), “Despite enormous reconstruction costs, Syria vows to rebuild”, *The Christian Science Monitor*, available at: <https://www.csmonitor.com/World/Middle-East/2018/10/03/Despite-enormous-reconstruction-costs-Syria-vows-to-rebuild> (accessed January 29, 2019).

Khalaf R. and Smith A.F. (2013), “Qatar bankrolls Syrian revolt with cash and arms”, *The Financial Times*, available at: <http://ig-legacy.ft.com/content/86e3f28e-be3a-11e2-bb35-00144-feab7de#axzz5gxdmeWx6> (accessed January 17, 2019).

Lynch M. (2018), “The New Arab Order. Power and Violence in Today’s Middle East”, *Foreign Affairs*, No. 5, available at: <https://www.foreignaffairs.com/articles/middle-east/2018-08-13/new-arab-order> (accessed February 14, 2019).

Mapping the Global Muslim Population. A Report on the Size and Distribution of the World’s Muslim Population (2009), Pew Research Center, Washington, D.C.

McKernan (2017), “Jerusalem latest: Palestinians will not accept any US role in peace process ‘from now on’, says Mahmud Abbas”, *Independent*, available at: <https://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/jjerusalem-latest-updates-mahmoud-abbas-palestinian-israel-us-middle-east-peace-process-palestine-a8107036.html> (accessed January 14, 2019).

Nuruzzaman M. (2017), “Saudi rift with Qatar exposes growing division in the anti-Iran alliance” (2017), *The Conversation*, available at: <https://theconversation.com/saudi-rift-with-qatar-exposes-growing-division-in-the-anti-iran-alliance-78894> (accessed February 14, 2019).

Orozobekova C. (2016), “Russia Loses Seat at the UN Human Rights Council”, *The Diplomat*, available at: <https://thediplomat.com/2016/10/russia-loses-seat-at-the-un-human-rights-council/> (accessed February 6, 2019).

Ottaway D. (2015), “Saudi Arabia’s Yemeni Quagmire”, *Wilson Center*, available at: <https://www.wilsoncenter.org/publication/saudi-arabias-yemeni-quagmire> (accessed February 10, 2019).

“Outbreak update – Cholera in Yemen, 19 July, 2018” (2018), *WHO regional office for the Eastern Mediterranean*, available at: www.emro.who.int/pandemic-epidemic-diseases/cholera/outbreak-update-cholera-in-yemen-19-july-2018.html (accessed January 12, 2019).

Qatar: Governance, Security and U.S. Policy (2019), Congressional Research Service, Washington, D.C.

“Remarks by President Trump on the Joint Comprehensive Plan of Action” (2018), *The White House*, available at: <https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/remarks-president-trump-joint-comprehensive-plan-action/> (accessed January 22, 2019).

“Remarks by Secretary of State Rex Tillerson on the Way Forward for the United States Regarding Syria” (2018), *U.S. Department of State*, available at: <https://www.state.gov/secretary/20172018tillerson/remarks/2018/01/277493.htm> (accessed February 12, 2019).

“Resolution ES – 10/19 adopted by the General Assembly on 21 December 2017 on the status of Jerusalem” (2017), *United Nations General Assembly*, available at: www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/ES-10/19 (accessed January 15, 2019).

“Russian Military in Syria” (2018), *Airwars*, available at: <https://airwars.org/conflict/russian-military-in-syria/> (accessed February 5, 2019).

Saab B. et al. (2018), “Special Briefing: The far-reaching impacts of Trump’s withdrawal from the Iran nuclear deal” (2018), *Middle East Institute*, available at: <https://www.mei.edu/publications/special-briefing-far-reaching-impacts-trumps-withdrawal-iran-nuclear-deal> (accessed January 23, 2019).

Sands P. and Maayeh S. (2013), “Syrian rebels get arms and advice through secret command centre in Amman, *The National*, available at: <https://www.thenational.ae/world/syrian-rebels-get-arms-and-advice-through-secret-command-centre-in-amman-1.455590> (accessed January 20, 2019).

“Secretary Pompeo’s Visit to the Gulf: Advancing Partnerships, Support for the Iran Pressure Campaign, and New Solutions to Regional Challenges. Fact Sheet” (2019), *U.S. Department of State*, available at: <https://www.state.gov/r/pa/prs/ps/2019/01/288429.htm> (accessed January 28, 2019).

Sengupta K. (2015), “Turkey and Saudi Arabia alarm the West by backing Islamist extremists the Americans had bombed in Syria”, *Independent*, available at: <https://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/syria-crisis-turkey-and-saudi-arabia-shock-western-countries-by-supporting-anti-assad-jihadists-10242747.html> (accessed January 20, 2019).

“Situation Syria Regional Refugee Response” (2019), *UNHCR*, available at: <https://data2.unhcr.org/en/situations/syria> (accessed January 5, 2019).

Slackman M. (2011), “The Proxy Battle in Bahrain”, *The New York Times*, available at: <https://www.nytimes.com/2011/03/20/weekinreview/20proxy.html> (accessed February 14, 2019).

Smith H. L., Philp C. and Parfitt T. (2016), “Russia unleashes lethal aerial arsenal on Aleppo”, *The Times*, available at: <https://www.thetimes.co.uk/article/russia-unleashes-lethal-aerial-arsenal-on-aleppo-q73c8dl13> (accessed February 5, 2019).

Sokolsky R. and Miller A. D. (2018), “Trump’s critics say leaving Syria means we lose. We already lost”, *Carnegie Endowment for International Peace*, available at: <https://carnegieendowment.org/2018/12/21/trump-s-critics-say-leaving-syria-means-we-lose.-we-already-did-pub-78028> (accessed January 30, 2019).

“Statement by HR/VP Federica Mogherini on the announcement by US President Trump on Jerusalem” (2017), *European Union External Action*, available at: https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/36910/statement-hrvp-federica-mogherini-announcement-us-president-trump-jerusalem_en (accessed January 15, 2019).

Summary of the 2018 National Defense Strategy of the United States of America. Sharpening the American Military’s Competitive Edge (2018), U.S. Department of Defense, Washington, D.C.

“Syria crisis: NATO renews pledge amid Russia ‘escalation’ (2015), *BBC News*, available at: <https://www.bbc.com/news/world-europe-34471849> (accessed January 25, 2019).

”Syria Emergency” (2019), in *UNHCR*, available at: <https://www.unhcr.org/syria-emergency.html> (accessed January 5, 2019).

“Syrian Interim Government” (2019), *Wikipedia*, available at: https://en.wikipedia.org/wiki/Syrian_Interim_Government (accessed January 25, 2019).

“Syria ‘worst man – made disaster since World War II’ – UN rights chief” (2017), *UN News*, available at: <https://news.un.org/en/story/2017/03/553252-syria-worst-man-made-disaster-world-war-ii-un-rights-chief> (accessed January 7, 2019).

Tarar U. (2017), “Is Yemen Saudi Arabia’s Ukraine?”, *Daily Pakistan*, available at: <https://en.dailypakistan.com.pk/opinion/is-saudi-arabia-committing-a-genocide-against-yemen/> (accessed January 7, 2019).

“U.S., allies demand Russia halt strikes outside ISIS areas” (2015), *The Daily Star Lebanon*, available at: www.dailystar.com.lb/News/Middle-East/2015/Oct-02/317416-us-allies-demand-russia-halt-syria-strikes-outside-isis-areas.ashx (accessed January 26, 2019).

Vakil S. (2018), “China & Middle East: Regional Rebalancing”, *Hoover Institution, The Caravan*, Issue 1819, available at: <https://www.hoover.org/research/china-middle-east-regional-rebalancing> (accessed February 6, 2019).

“Voting record on UNGA resolution A/RES/ES-10/19”, in *United Nations, UNBISNET*, available at: <http://unbisnet.un.org:8080/ipac20/ipac.jsp?profile=voting&index=.VM&term=ares1019> (accessed January 15, 2019).

“What are the 13 demands given to Qatar?” (2017), *Gulf News Qatar*; available at: <https://gulfnews.com/world/gulf/qatar/what-are-the-13-demands-given-to-qatar-1.2048118> (accessed February 14, 2019).

“With \$2 billion investment plan, China signals its geopolitical interests in Syria” (2017), *AVIM – Center for Eurasian Studies*, available at: <https://avim.org.tr/en/Bulten/WITH-2-BILLION-INVESTMENT-PLAN-CHINA-SIGNALS-ITS-GEOPOLITICAL-INTERESTS-IN-SYRIA> (accessed February 7, 2019).

Wintour P. (2018), “UN envoy to attend Syria peace talks despite boycott”, *The Guardian*, available at: <https://www.theguardian.com/world/2018/jan/28/un-envoy-attend-russia-backed-syria-peace-talks-sochi-despite-opposition-boycott> (accessed February 11, 2019).

Сучасна криза на Близькому Сході: геополітичний аспект

В. І. Нагайчук

У цій статті геополітична криза на Близькому Сході розглядається як важлива складова загальної глибокої кризи, що охопила цей регіон. Потужними поштовхами до поглиблення кризи стали воєнне вторгнення США в Ірак та окупація цієї країни (2003–2011 рр.), а також “арабська весна” 2010–2011 рр., які поклали початок болісним і багато в чому руйнівним трансформаційним процесам у регіоні. Розкриваються характерні особливості регіональних конфліктів “нового покоління” на Близькому Сході. Центральне місце у структурі цих конфліктів посідає за усіма параметрами громадянська війна в Сирії, яка відтіснила на другий план палестинсько-ізраїльський конфлікт. Значну увагу приділено аналізу суттєвих зрушень у геополітичному балансі сил на Близькому Сході як серед глобальних, так і регіональних акторів, відзначається зростання ролі регіональних держав та збройних недержавних акторів у геополітичних процесах у регіоні. Спостерігається дедалі активніше використання регіональними акторами сили глобальних гравців у власних інтересах. У результаті глобальні актори стають щодамі вразливішими до впливу своїх регіональних партнерів. Близькосхідний регіон перетворився на арену запеклого суперництва провідних глобальних та регіональних гравців за владу та сфери впливу. Центр ваги цього суперництва перемістився у площину локальних конфліктів. Тривожною тенденцією в політиці глобальних та регіональних акторів на Близькому Сході є поширення практики нехтування загальноновизнаними нормами міжнародної поведінки. Це, зокрема, знаходить свій вияв у їхньому безпрецедентному втручанні в локальні конфлікти, зокрема із застосуванням військової сили. Критично важливими для формування нового балансу регіональної безпеки на БС є чотири діади суперників: США – Росія, США – Іран, Ізраїль – Іран та Саудівська Аравія – Іран. На тлі глобальної кризи в американсько-російських відносинах простір для конструктивної взаємодії США та Росії на Близькому Сході максимально звузився, а суперництво між ними набуває дедалі жорсткішого характеру. В останні роки визначальним фактором геополітики на Близькому Сході виступає сунітсько-шиїтське протистояння, яке уособлюється в протистоянні між шиїтським Іраном та сунітською Саудівською Аравією. У вирву цього протистояння втягнуто чимало провідних акторів на БС, включаючи США та РФ, що робить його найнебезпечнішим дестабілізаційним фактором у регіоні. Сьогодні на Близькому Сході спостерігається руйнація старого регіонального порядку, на зміну якому приходять хаос та “антипорядок”.

Ключові слова: американсько-російське суперництво, Близький Схід, геополітична криза, глобальні актори, збройні недержавні актори, конфлікт у Сирії, протистояння між Іраном та Саудівською Аравією, регіональні актори, регіональні конфлікти, сунітсько-шиїтські суперечності

Современный кризис на Ближнем Востоке: геополитический аспект

В. И. Нагайчук

В данной статье геополитический кризис на Ближнем Востоке рассматривается как важная составляющая общего глубокого кризиса, охватившего этот регион. Мощными толчками к углублению кризиса послужили военное вторжение США в Ирак и оккупация этой страны (2003–2011 гг.), а также “арабская весна” 2010–2011 гг., положившие начало болезненным и во многом разрушительным трансформационным процессам в регионе. Раскрываются характерные особенности региональных конфликтов “нового поколения” на Ближнем Востоке. Центральное место в структуре этих конфликтов занимает по всем параметрам

гражданская война в Сирии, оттеснившая на второй план палестино-израильский конфликт. Значительное внимание уделено анализу существенных сдвигов в геополитическом балансе сил на Ближнем Востоке как среди глобальных, так и региональных акторов, отмечается повышение роли региональных государств и вооруженных негосударственных акторов в геополитических процессах в регионе. Наблюдается все более активное использование региональными акторами силы глобальных игроков в собственных интересах. В результате акторы становятся все более уязвимыми к влиянию своих региональных партнеров. Ближневосточный регион превратился в арену ожесточенного соперничества ведущих глобальных и региональных игроков за власть и сферы влияния. Центр тяжести этого соперничества переместился в плоскость локальных конфликтов. Тревожной тенденцией в политике глобальных и региональных акторов является распространенная практика пренебрежения общепризнанными нормами международного поведения. Это, в частности, находит свое проявление в их беспрецедентном вмешательстве в локальные конфликты, в том числе с применением военной силы. Критически важными для формирования нового баланса региональной безопасности являются четыре диады соперников: США – Россия, США – Иран, Израиль – Иран и Саудовская Аравия – Иран. На фоне глобального кризиса в американо-российских отношениях пространство для их конструктивного взаимодействия максимально сузилось, а соперничество между ними приобретает все более жесткий характер. В последние годы определяющим фактором геополитики на Ближнем Востоке выступает суннитско-шиитское противостояние, которое воплощается в противоборстве между шиитским Ираном и суннитской Саудовской Аравией. В воронку этого противостояния втянуто немало ведущих игроков на БВ, включая США и Россию, что делает его наиболее опасным дестабилизирующим фактором в регионе. Сегодня на Ближнем Востоке наблюдается разрушение старого регионального порядка, на смену которому приходят анархия и “антипорядок”.

Ключевые слова: американо-российское соперничество, Ближний Восток, вооруженные негосударственные акторы, геополитический кризис, глобальные акторы, конфликт в Сирии, противостояние между Ираном и Саудовской Аравией, региональные акторы, региональные конфликты, суннитско-шиитские противоречия

Стаття надійшла до редакції 15.02.2019